

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUČ

Pedagogická fakulta

Ústav pedagogiky a sociálních studií

HANA SUCHÁ

III. ročník – prezenční studium

Obor: pedagogické asistování

AGRESE A ŠIKANÁ JAKO VÝCHOVNÝ PROBLÉM

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Lenka Holá, Ph.D.

OLOMOUČ 2010

Čestné prohlášení

Čestně prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím literatury, kterou uvádím v příloženém seznamu.

V Rozseči, 5. dubna 2010

Podpis

Poděkování

Děkuji touto cestou vedoucí diplomové práce PhDr. Lence Holé, Ph.D. za rady a připomínky, které mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

ANOTACE

Příjmení a jméno: Suchá Hana

Katedra: Ústav pedagogiky a sociálních studií

Název práce: Agrese a šikana jako výchovný problém

Vedoucí práce: PhDr. Lenka Holá, Ph.D.

Počet stran: 51 (bez příloh)

Počet příloh: 4

Počet titulů použité literatury a zdrojů: 38

Klíčová slova: Agrese
 Šikana
 Výchova
 Násilí
 Výchovný problém
 Agresor
 Oběť

Bakalářská práce je zaměřena na jev agrese a šikany ve výchovném prostředí, a to zejména v prostředí intencionálním, ve škole. Cílem práce je pojmout šikanu jako jeden z výchovných problémů, projevující se ve výchovném prostředí. Práce je rozdělena do čtyř kapitol. První kapitola objasňuje základní pojmy tématu. Druhá kapitola obsahuje obecné charakteristiky jevu šikany a stručný popis typů výchovných prostředí, ve kterých se šikana může objevit. Třetí kapitola se zabývá šikanou ve škole a dále obsahuje informace o aktérech šikany – o agresorovi, oběti, rodičích, svědcích a pedagogovi. Čtvrtá, poslední kapitola zmiňuje některé prostředky, kterými lze šikanu ve škole odhalit, možnost prevence a následně popisuje to, jak lze pracovat s jednotlivými aktéry šikany. Praktická část se skládá ze dvou kasuistik, popisujících šikanování ve škole a v rodině.

ANOTATION

The bachelor thesis deals with the aggression and bullying in the educational environment, especially at schools. The aim of the work is to consider bullying as one of educational problems appearing in the area of education. The thesis is divided into four chapters. The first one defines the basic terms of the theme. The second one treats general characteristics of bullying and brief description of the types of the environment in which bullying can develop. The third part concentrates on bullying at schools and on its participants such as an aggressor, a victim, parents, witnesses and teachers. The last chapter mentions some of the devices helping reveal bullying at schools, then it describes possibilities how to prevent such situations and, finally, it shows how we should act and work individually with the participants. The practical part of the thesis consists of two cases dealing with bullying at school and in a family.

OBSAH

ÚVOD.....	8
1 ZÁKLADNÍ POJMY.....	10
1.1 Agrese.....	10
1.2 Násilí	10
1.3 Šikana	11
1.4 Výchova.....	11
1.5 Výchovný problém	12
2 ŠIKANA VE VÝCHOVNÉM PROSTŘEDÍ.....	13
2.1 Šikana	13
2.1.1 Pohledy na šikanu.....	13
2.1.2 Motivy a faktory šikany	14
2.1.3 Stádia šikany.....	15
2.1.4 Druhy a formy šikany	17
2.2 Výchovná prostředí.....	18
2.2.1 Přirozené prostředí výchovy.....	18
2.2.2 Intencionální prostředí výchovy	19
3 ŠIKANA VE ŠKOLNÍM PROSTŘEDÍ.....	21
3.1 Charakteristiky šikany	21
3.2 Aktéři šikany.....	21
3.2.1 Agresor	22
3.2.2 Oběť	25
3.2.3 Svědci	27
3.2.4 Pedagog.....	28
3.2.5 Rodiče	29
4 MOŽNOSTI ŘEŠENÍ A PREVENCE ŠIKANY	30

4.1 Prostředky vedoucí k odhalení šikany	30
4.2 Práce s agresorem	31
4.3 Práce s obětí.....	32
4.4 Práce s rodinou	33
4.5 Působení výchovné instituce.....	35
4.6 Prevence.....	35
PRAKTICKÁ ČÁST	38
Případ č. 1	39
Případ č. 2	43
ZÁVĚR	46
POUŽITÁ LITERATURA A ZDROJE	47
SEZNAM PŘÍLOH.....	51

ÚVOD

Téma bakalářské práce bylo zvoleno na základě toho, že v dnešní době se čím dál více setkáváme s projevy agrese a šikany u dětí. Je to téma hodně závažné, téma, které si zaslouží pozornost všech, nejen pedagogických pracovníků, ale také samotných žáků, studentů, či jejich rodičů a příbuzných. Fenomén šikany se objevuje v různých podobách snad na každých školách, či jiných institucích s výchovným záměrem.

Chceme více proniknout do této problematiky a také zjistit, jak lze proti tomuto celospolečenskému zlu postupovat a jaké jsou možnosti prevence a řešení šikany.

Přesný název bakalářské práce zní „Agrese a šikana jako výchovný problém“, tudíž je třeba dodat, že šikana se neodehrává jen ve škole, ale může se objevit v jakémkoli výchovném prostředí. Ať už je to přirozené prostředí výchovy nebo intencionální -záměrné prostředí výchovy. Z přirozeného výchovného prostředí mluvíme o rodině, o vrstevnické skupině nebo o lokálním prostředí. Intencionální výchova se odehrává ve škole, v družině, ve školním klubu nebo v jiných zájmových útvarech.

V této práci se budeme zabývat převážně výchovným prostředím intencionálním a to zejména šikanou ve škole, protože školní šikana bývá přece jen nejaktuálnější a nejvýraznější.

Cílem práce je pojmout šikanu jako jeden z výchovných problémů, popsat problematiku agrese a šikany ve výchovném prostředí – ve škole tak, aby sloužila k orientaci čtenářům, kteří by se chtěli o tento problém zajímat.

Teoretická část bude rozdělena do čtyř kapitol členěných do několika dalších podkapitol a oddílů. V první kapitole se pokusíme definovat základní pojmy, týkající se problému šikanování. V druhé kapitole, nazvané „Šikana ve výchovném prostředí“ se seznámíme s šikanou jako takovou, objasníme její druhy, popíšeme její stadia, motivy a faktory a také se seznámíme s tím, jak lze na šikanu pohlížet. Následně uvedeme stručný popis různých druhů výchovných prostředí, ve kterých se šikana může vyskytovat. Ve třetí kapitole s názvem „Šikana ve školním prostředí“ už se zaměříme na charakteristiku tohoto jevu, odehrávajícího se přímo v intencionálním prostředí výchovy, tedy ve škole. Seznámíme se také s aktéry školní šikany (agresor, oběť, svědci, rodiče, pedagog). V poslední čtvrté kapitole upozorníme na to, jaké jsou možnosti prevence a řešení šikany, jak pracovat s obětí, agresorem, jak by měl postupovat rodič oběti či výchovná instituce.

V praktické části jsou uvedeny dvě kasuistiky, popisující skutečné případy šikany. Obě kasuistiky byly sepsány na základě rozhovorů přímo s oběťmi. První případ popisuje školní šikanu dívky, probíhající od poloviny páté do osmé třídy základní školy. Druhá

kasuistika zachycuje případ jedenáctiletého chlapce, který se stal terčem šikanování nevlastního otce, což zapříčinilo umístění chlapce do dětského domova.

1 ZÁKLADNÍ POJMY

V první kapitole je nutno objasnit několik klíčových pojmů týkajících se zadání bakalářské práce. Jsou to pojmy agrese, násilí, šikana, výchova a výchovný problém (problémové dítě). Jelikož v odborné literatuře nebyla nalezena přímá definice výchovného problému, uvedeme zde pojem „problémové dítě“, který obsahuje podobné potřebné informace.

1.1 Agrese

Podle Drtilové a Koukolíka (2006, s. 195) je za lidskou agresi považováno jakékoli chování cílené na druhého jedince, vedeno s bezprostředním cílem mu ublížit.

Pokorný, Telcová a Tomko (2003, s. 58) vysvětlují původ pojmu agrese. Slovo agrese je latinského původu – *aggredi*. Původně toto slovo znamenalo vystoupit, předstoupit, či přiblížit. Popisují agresi jako komplexní jev, který představuje útočení, nepřátelství, případně výbojnost v chování jedince vůči objektu, přičemž objektem může být cokoli, např. věc, člověk, myšlenka, apod.

Robert Čapek (2008, s. 69) agresi označuje jako formu chování, kdy je záměrem někomu ublížit nebo ho poškodit, případně donutit nějakou osobu, aby vyhověla požadavkům agresora.

V defektologickém slovníku (Edelsberger 2000, s. 20) se o agresi píše jako o jednání vůči věci či osobě, jimž se projevuje nepřátelství a útočnost s výrazným záměrem ublížit.

1.2 Násilí

Násilí je častým, ohrožujícím druhem chování, v němž lze najít biologické, psychologické, sociální i historické souvislosti. Světová zdravotnická organizace definovala v roce 2002 násilí jako „záměrné užití fyzické síly nebo moci, buď jako hrozby, nebo aktuálně, a to proti sobě samému, druhé osobě, proti skupině či komunitě, které buď s vysokou pravděpodobností vyústí do úrazu, smrti, psychologického poškození, naruší vývoj nebo způsobí deprivaci“. (Koukolík, Drtilová 2006, s. 200)

Haškovcová popisuje násilí obdobně jako „úmyslné použití či hrozbu použití fyzické síly nebo moci proti sobě, jiné osobě, proti skupině či komunitě, a to síly (moci), která má,

nebo s vysokou pravděpodobností bude mít, za následek poranění, smrt, psychickou újmu, poruchy vývoje či osobnosti“). (Haškovcová 2004, s. 13)

1.3 Šikana

Původní význam slova šikana pochází z francouzského slova „chicane“, což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpisů. (Říčan 1995, s. 25)

Elliottová (1995, s. 83) uvádí, že šikanování nabývá mnoha forem. Verbálně jde o slovní urážky, které mají na děti devastující vliv. Fyzicky to může být strkání, šťouchání, bití, kopání a údery nějakým předmětem.

Novák a Capponi (1996, s. 45) definují šikanu jako agresivní jednání uskutečňované s cílem získat pocit převahy a určité výhody prostřednictvím fyzického a psychického týrání druhých lidí.

Další z autorů hovořící o šikaně je Fontana (1997, s. 302), jenž tvrdí, že šikanování je úmyslná snaha získat psychologickou nebo společenskou a hmotnou výhodu nad jinými jedinci tím, že jim je ubližováno, vyhrožováno, vysmíváno a jsou zastrašováni. Dodává, že šikana může postihnout děti v každém věku, probíhá v prostorách školy a také mimo ni.

Jak rozlišit škádlení od šikany popisuje Kolář (2010, s. 57-58). Při škádlení se očekává, že to bude legrace pro obě strany. Ale když je patrné, že ten druhý to jako legraci nebere, že je zraněný, pak iniciátor škádlení pocituje lítost, omluví se mu a v činnosti dál nepokračuje. U šikany je to obráceně. Agresor chce druhému ublížit, chce ho zranit a má z toho radost. Nejenom, že se mu neomluví, ale své chování opakuje a násilí většinou stupňuje.

1.4 Výchova

Podle nejobecnějšího pojetí je to činnost, která ve společnosti zajišťuje předávání duchovního majetku společnosti z generace na generaci. Jde o zprostředkovávání vzorců a norem chování, komunikačních rituálů, hygienických návyků a podobně, jenž se uskutečňuje prostřednictvím rodinné výchovy již od nejranějšího věku dětí. V tomto smyslu je výchova v pedagogickém pojetí hlavní složkou procesu socializace. (Průcha 2009, s. 16)

Je to působení na procesy učení a socializace s cílem přeměnit, přetvářet člověka. V širším smyslu je totožná se socializací, v užším smyslu jde o cílevědomé, plánovité, záměrné a systematické působení, zaměřené na tvorbu hodnotových postojů, mravního jednání a přesvědčení. Výsledkem výchovy má být kultivovaná osobnost otevřená problémům současné civilizace. (Bakošová 2005, s. 9-10)

„Výchova je proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji. Někteří autoři chápou výchovu jako plně řízený proces ovlivnění nehotového člověka pedagogem nebo institucí, naplněný snahou podřídít jej normám společnosti, ale i normám instituce“. (Průcha, Walterová, Mareš 2008 s. 277)

1.5 Výchovný problém (problémové dítě)

Kyriacou (2005, s. 5-6) v obsahu své knihy „Řešení výchovných problémů ve škole“ udává několik možných výchovných problémů, které se mohou na školách vyskytnout. Je to například šikana, záškoláctví a kriminalita.

Problémovým dítětem se zpravidla rozumí dítě, které se svými výkony, svým chováním, reagováním na výchovné působení, svými sociálními kontakty ocitá „mimo normu“. Záleží na tom, zda jde o normu populační, která je daná například psychologickými výzkumy, normu konsensuální, danou zkušenostmi učitelů a rodičů, nebo normu individuální, danou svéráznými představami konkrétního učitele či rodiče (3x zapomněl pomůcky, je to problémový žák). K problémovým dětem také patří děti, které lžou, kradou, šikanují spolužáky, chodí za školu, toulají se s partou, pijí alkohol, berou drogy, oddávají se sexuální promiskuitě atd. (Průcha, Walterová, Mareš 2008, s. 179)

2 ŠIKANA VE VÝCHOVNÉM PROSTŘEDÍ

V této kapitole se budeme věnovat charakteristice šikany. V první podkapitole popíšeme šikanu ze třech pohledů, tak jak ji vidí jeden z našich nejpřednějších odborníků na tento jev, Michal Kolář. Dále zjistíme jaké jsou motivy a faktory vzniku šikany u agresorů, dozvíme se o stadiích šikany a také o tom, jaké druhy a formy šikany se mohou vyskytovat v naší společnosti. V druhé podkapitole stručně objasníme, jaké instituce patří do výchovného prostředí intencionálního a jaké do prostředí přirozeného.

2.1 Šikana

V této podkapitole se věnujeme obecné charakteristice šikany. Zařazujeme ji proto, abychom se dozvěděli základní informace o tomto jevu.

2.1.1 Pohledy na šikanu

Podle Koláře (1997, s. 20-27) lze na šikanování nahlížet třemi různými způsoby:

1. Šikanování jako nemocné chování, které se může projevat jako:

- Fyzická agrese a používání zbraní, kdy je oběť vystavena bití, kopání, fackování či jinému fyzickému obtěžování, oběti je vyhrožováno vyhozením z okna. Zbraní myslíme střelnou zbraň, nůž, lano, ručník, či pásek.
- Slovní agrese a zastrašování zbraněmi, což znamená vtípkování na úkor oběti, vyhrožování mučením či zabitím. Vyhrožování může být přímé nebo anonymní po telefonu, či urážení rodičů oběti.
- Krádeže, ničení a manipulace s věcmi, kdy si agresoři berou peníze, svačiny, ničí oblečení a pomůcky.
- Násilné a manipulativní příkazy, díky kterým musí oběti jíst jídlo z podlahy, čistit agresorovi boty, prosit je o milost, uklízet za agresory, nosit ponižující ceduli apod.
- Zraňování izolací, oklikou a „uměleckými“ výtvary, přičemž je oběť ignorována, agresoři vymýšlejí urážlivé básně, kresby, příběhy, pomlouvání či zlomyslné osočování.

2. Šikanování jako závislost:

V tomto případě jde o vzájemnou vazbu mezi agresorem a obětí. Agresorovi jde o skrytí vlastního strachu a zároveň využití strachu druhé osoby. Převědou své přednosti, jimiž zakryjí své slabosti. Od počáteční diferenciace na silné a slabé vzniká mezi těmito

skupinami žáků oboustranná a překvapivě trvalá vazba. Navzájem se potřebují. Je-li vůdce, který vládne, ze školy vyloučen, nebo odejde, potom je často „slabými“ okamžitě pobízivě alternován do jeho role jiný představitel „silných“. Při pokročilých stádiích šikanování se „běžné“ hraní a experimentování se strachem zvrhne v závislost mezi agresorem a obětí.

3. Šikanování jako porucha vztahů ve skupině:

Jde o fakt, že se šikana nevyznačuje pouze vztahem agresora a oběti, ale svoji významnou roli hrají také vztahy celé skupiny. Je to onemocnění celé skupiny. Díky tomu se v tomto smyslu o šikaně mluví jako o těžké poruše vztahů skupinového organismu, který podlehl infekci.

Koukolník a Drtilová (2006, s. 203) pohlíží na šikanu tak, že je to svévolné psychologické, emoční nebo fyzické ohrožování jednoho žáka žákem jiným, které se odehrává ve škole nebo na cestě ze školy domů.

2.1.2 Motivy a faktory šikany

Motivy:

Kolář (2001, s. 85-86) udává dva největší motivy agresorů k šikanování. Je to krutost a silná touha po moci. Tyto dva motivy považuje za hlavní hnací motor konání agresorů. K tomu, aby někdo někomu ubližoval existují další motivy, které se k hlavním dvěma přidávají. Je to motiv upoutání pozornost, kdy agresor jako herec touží být středem zájmu publika a dělá vše pro to, aby získal obdiv a přízeň spolužáků. Dále to může být motiv zabíjení nudy, při kterém šikanování přináší citově prázdnému tyranovi vzrušení a poskytuje mu podněty, které ucítí skrze svou „hroší kůži“ a on konečně najde, co ho skutečně baví. Motiv Mengeleho, kdy agresor chce nalézt tajemství člověka tím, že zkouší, co vydrží. Při motivu žárlivosti žáci závidí dobrému žákovi přízeň učitelů, a tak se mu mstí. Motiv prevence se vyznačuje tím, že bývalá oběť chce předejít svému týrání a na novém působišti začne pro jistotu sama šikanovat, případně se sama přidá k nějakému agresorovi. Posledním motivem je motiv vykonat něco velkého. Někteří násilníci jsou odsouzeni k celkové neúspěšnosti, včetně školní. Šikanováním dokážou sami sobě, že jsou schopni výkonu.

Faktory:

Kdesi v pozadí se za šikanujícími dětmi skrývají tyto čtyři hlavní faktory:

- Rodiče těmto dětem poskytovali velice málo lásky a zaujímal k nim negativní postoje.

- Rodiče dětem tolerovali agresivní chování bez jakýchkoli pevných hranic únosnosti.
- Děti byly rodiči fyzicky trestány nebo musely snášet prudké výbuchy emocí.
- Méně důležitým faktorem je „horkokrevný“ temperament dítěte. (Elliottová 1995, s. 88)

To, že se z dítěte stane agresor, nemívá jen jednu příčinu. Na vzniku takového chování se podílí celá řada faktorů. Martin a Altmanová - Greenwoodová (1997, s. 248-249) uvádějí tyto:

- Povaha a založení dítěte.
- Rodinné prostředí, kde jeden nebo oba rodiče neustále vystupují agresivně a prosazují tak svou vůli vůči ostatním členům rodiny, spolupracovníkům i jiným lidem.
- Nedostatečná péče a výchova. Není nikdo, kdo by dítěti ukázal, že chce-li něčeho dosáhnout, existují i jiné prostředky než agrese.
- Poselství o tom, že šikana se vyplácí. Pokaždé, když se k šikaně uchýlí některý z rodičů, učitel nebo spolužák, sděluje tím vlastně dítěti, že být agresivní a nevychovaný se vyplácí.
- Kruté tělesné trestání. Je-li dítě často tělesně trestáno krutým bitím, učí se tím, že je v naprostém pořádku, když větší a silnější lidé (rodiče) týrají lidi slabší a menší. Potom nepřekvapí, že oběťmi šikany dětských agresorů bývají děti mladší nebo slabší.
- Nízké sebehodnocení. Děti, které o sobě slyší většinou jen negativní výroky, přirozeně ani samy vlastní osobu příliš vysoko nehodnotí. Vidí svět jako cosi nepřátelského. Na nepřátelské okolí potom negativně útočí. Tím, že trýzní jiné, získávají pocit nadřazenosti. Také tímto způsobem získávají pozornost okolí. Jejich negativní proslulost je pro ně lepší než žádná.
- Skupina vrstevníků, kteří šikanu podporují. V některých případech dítě šikanuje jiné, aby se zařadilo do skupiny podobně se chovajících jedinců nebo aby si v takové skupině získalo přátele.

2.1.3 Stadia šikany

Při studiu odborné literatury jsme došli k závěru, že většina autorů (např. Čapek, Martínek, Říčan, Vágnerová), zabývající touto problematikou, při popisu stadií šikany čerpá z publikace Michala Koláře. Proto zde uvádíme dělení dle tohoto autora.

Kolář (1997, s. 31-37) rozlišuje pět stadií (stupňů) šikany. Tato stadia zachycují negativní proces, kterým se křiví vztahy mezi členy skupiny.

1. Zrod ostrakismu: Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře – je neoblíben a neuznáván. Ostatní ho více či méně odmítají,

nebaví se s ním, pomlouvají ho, dělají na jeho účet různé „legrácky“ apod. Tato situace je již zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje.

2. Fyzická agrese a přitvrzování manipulace: Ostrakismus může přejít do dalšího stadia. Časté příčiny postupu jsou takové, že v náročných situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou ostrakizovaní žáci instinktivně sloužit jako agresorův ventil. Může to vyplynout z očekávané písemky, z konfliktu s učitelem atd. Dále v podmínkách, kdy spolu žáci tráví hodně času a mohou vytvářet hlubší vztahy (na horách, na brigádě nebo na výletě). Pro přežití nudného programu či pro zvládnutí své vlastní nejistoty nutkavě vymýšlejí a přitvrzují „zábavu“ na úkor nejzranitelnějšího spolužáka. Nebo že se v jedné třídě sejde několik výrazně agresivních asociálních jedinců a v rámci své přirozenosti od samého počátku používají násilí pro uspokojování svých potřeb.

3. Vytvoření jádra (klíčový moment): Jestliže se nepostaví pevná hráz přitvrzeným manipulacím a mnohdy i počáteční fyzické agresi jednotlivců, často se utvoří skupinka agresorů, „úderné jádro“. Tito šířitelé „viru“ začnou spolupracovat a systematicky šikanovat nejvhodnější oběti. V počátku se stávají jejich oběťmi ti, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii nejnižší, tedy ti „slabí“. V tomto klíčovém momentu se rozhoduje, zda se počáteční stadium přehoupne do stadia pokročilého. Skupina je již v hrubých obrysech rozdělena do podskupiny, které podle svého charakteru bojují různými způsoby o vliv. Jestliže se nezformuje silná pozitivní skupina, která bude alespoň rovnocenným partnerem ve vlivu a popularitě svých členů podskupině tyranů, tažení agresorů může nadále pokračovat. Někdy vznikne křehká rovnováha mezi dvěma nejsilnějšími podskupinami a násilí se dočasně zastaví. Lehce však dojde ke zvrtnutí, například po příchodu dalšího agresora nebo „typické“ oběti převedené z jiné školy.

4. Většina přijímá normy agresora: V případě, že není ve skupině silná pozitivní podskupina, činnost agresivního jádra může pokračovat. Normy agresorů jsou přijaty většinou a stávají se nepsaným zákonem. V této době získá neformální tlak ke konformitě novou dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. Následkem toho dojde ve skupině k šokující proměně. Je to něco podobného, jako když virus přemůže buňku a plně ji ovládne. Buňka zůstává navenek zachována, avšak místo aby organismus podporovala, zevnitř ho rozkládá. U členů skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná normám vůdců. To, co hlásají pedagogové ustupuje zcela do pozadí. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě, aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají přitom uspokojení.

5. Totalita neboli dokonalá šikana: Zhoubný proces bez radikální pomoci někoho zvenčí většinou ústí do posledního stadia nemoci. V něm jsou normy agresorů přijaty nebo respektovány všemi, nebo téměř všemi členy skupiny a dojde k plnému nastolení totalitní ideologie šikanování, tzv. stadia vykořisťování. Jde o rozdělení žáků na dvě skupiny a to na „otrokáře a otroky“. Agresoři sami sebe označují za nadlidi, nacisty, krále a své oběti za pidilidi, židy, poddané. Agresoři využívají na otrocích vše, co je využitelné, od materiálních hodnot (peněz, osobních věcí) po jejich tělo, city, rozumové schopnosti, školní znalosti apod. Důkazem moci nad oběťmi je to, že jim agresoři mohou způsobovat bolest a oni nejsou schopni se bránit. Původně neutrální nebo mírně nesouhlasící členové skupiny jsou stále konformnější, se zájmem přihlížejí, případně se stále aktivněji zapojují do týrání nebo už sami šikanují. Brutální násilí se začíná považovat za normální, dokonce za výbornou legraci. Oběti jsou stále závislejší a ochotnější dělat cokoli. Neúnosnost utrpení řeší únikem do nemoci, neomluvenou absencí, odchodem ze školy, pokusem o sebevraždu.

2.1.4 Druhy a formy šikany

Kolář (2001, s. 32) člení projevy šikanování do „trojdimensionální mapy“, projevující se jako přímé a nepřímé šikanování, fyzické a verbální šikanování, aktivní a pasivní šikanování. Kombinací těchto tří dimenzí může vzniknout osm druhů šikanování. Projevují se jako:

- Fyzické aktivní přímé (věšení, škrcení, kopání, fackování, bití oběti apod.).
- Fyzické aktivní nepřímé (ničení věcí oběti, „kápo“ vyšle pomocníky aby zbili oběť).
- Fyzické pasivní přímé (agresor nedovolí oběti, aby si sedla do lavice, brání tedy oběti v dosahování jejích cílů).
- Fyzické pasivní nepřímé (agresor odmítá oběť pustit na její žádost ze třídy na záchod, tedy odmítá splnění požadavků).
- Verbální aktivní přímé (nadávání, zesměšňování, urážení apod.).
- Verbální aktivní nepřímé (pomlouvání, symbolická agrese vyjádřená například kresbou, básní apod.).
- Verbální pasivní přímé (neodpovídání na pozdrav nebo na otázky apod.).
- Verbální pasivní nepřímé (ostatní spolužáci ve třídě se nezastanou oběti, když je nespravedlivě obviněna z něčeho, co provedl její trýznitel).

Bendl (2003, s. 27) dělí šikanu na zjevnou (fyzické násilí, psychické ponižování, atd.), skrytou (izolace oběti, vyloučení ze skupiny, atd.), individuální (jednotlivcem) a skupinový teror (více agresorů). Dále ji dělí

podle nutné aktivity oběti. Když je oběť pasivní, snáší ponižující jednání ostatních. Pokud je oběť aktivní, vykonává činnosti ve prospěch agresora)

2.2 Výchovná prostředí

V této podkapitole zmiňujeme stručnou charakteristiku typů výchovných prostředí, ve kterých se šikana může vyskytovat. V úvodu ještě zmíníme obecnou typologii prostředí. Prostředí se dělí na prostředí přírodní, geografické (podnebí, teplota ovzduší, zeměpisná poloha), dále na společenské (vztahy mezi lidmi) a naposledy na kulturní (výsledky historické činnosti člověka, které působí na jednotlivce). Tyto kategorie však neexistují izolovaně, ale jsou úzce spjaté. (Wroczyński 1968, 73-76)

2.2.1 Přirozené prostředí výchovy

Do přirozeného (funkcionálního) prostředí výchovy patří rodina, lokální prostředí a vrstevnické skupiny. (Wroczyński 1968, s. 140)

Rodina:

Rodina bývá uváděna jako nejpůsobivější z tzv. přirozených prostředí výchovy. Lze ji označit jako přirozené prostředí, do něhož se člověk rodí, aniž si mohl vybrat jiné a přejímá to, co v něm je připraveno rodiči. Rodina plní funkci biologickou, socializační, výchovnou, ekonomickou, duševně hygienickou a ochrannou. (Přadka 1983, s. 89-91)

Vrstevnické skupiny:

Jsou to neformální skupiny, skupiny do nichž se děti nebo mládež seskupují sami, spontánně, na základě nějaké společné potřeby nebo zájmu. Neformální vrstevnické skupiny se vyznačují tím, že členové jsou přibližně stejného věku. (Přadka 1983, s. 106)

Vrstevnické skupiny mohou svým členům umožňovat pocit osobní nezávislosti na dospělých lidech, především na rodičích a zároveň jim dodává pocit opory a ochrany. Jejich společná činnost může podporovat vzájemnou soudržnost. (Taxová 1987, s.133)

Lokální prostředí:

Pod pojmem lokální prostředí si můžeme představit administrativní oblast, obec, město, čtvrtě města, ale s výrazně diferencovanými regionálními znaky. Je to prostředí, ve kterém

probíhají všechny nebo velká část vztahů mezi osobami, které zde žijí. (Wroczyński 1968, s. 152)

2.2.2 Intencionální prostředí výchovy

Školní prostředí:

Škola má jisté funkce. Je to funkce socializační, vytvářející role, mající význam nejen ve školním prostředí, dále je to funkce personalizační, která spočívá v podpoře a rozvoji individuality žáka, kvalifikační funkce, orientující se na znalosti a výkon a konečně integrační funkce, která připravuje děti na kritické přijetí sociálního stavu společnosti, jež představuje kritickou akceptaci její morální, politické a právní úrovně. „Sociální klima školy zahrnuje sociální vztahy učitelů a žáků navzájem, organizační rámec celé instituce, jasnost vymezení práv a povinností učitelů i žáků, vztah ke školní práci i způsoby jejího hodnocení.“ Klima je podmíněno materiálními podmínkami, kam patří budovy, učební pomůcky, tepelné či světelné podmínky a v neposlední řadě zařízení pro stravování žáků. Důležité jsou také sociální vztahy, které spoluvytvářejí prostředí školy. Jde o vztahy k nadřízeným školským orgánům, ke správě obce, k rodičům žáků, k institucím, které poskytují školám služby a ke sponzorským a nadačním subjektům. (Klapilová 1996, s.39-40)

Školská zařízení pro výchovu mimo vyučování:

Mezi školská zařízení pro výchovu mimo vyučování patří například školní družina, školní klub, zájmové útvary či soustava volitelných a nepovinných vyučovacích předmětů. Školní družina je určena dětem prvního stupně základní školy a plní funkci výchovnou, ozdravnou a sociální, rozvíjí zájmy dětí mladšího školního věku. Školní klub navštěvují děti středního školního věku a realizuje se zde pravidelná či jednorázová zájmová činnost. Mezi další zařízení pro výchovu mimo vyučování patří domovy dětí a mládeže a střediska pro volný čas dětí a mládeže. (Klapilová 1996, s. 47-49)

Zařízení pro zájmové studium:

Mezi zařízení pro zájmové studium patří školy jazykové (státní i soukromé) a základní umělecké školy se čtyřmi možnými obory (hudební, taneční, výtvarný a literárně dramatický). (Klapilová 1996, s. 49)

Prostředí náhradní rodinné výchovy:

Má podobu dětských domovů, adopce, pěstounské péče a svěření dítěte do výchovy jiné osoby. Pokud rodina přestane plnit své funkce, je pro dítě soudem stanovena náhradní výchova. Příčiny, proč rodiče nemohou vychovávat své děti, bývají zejména smrt rodičů, výkon trestu rodičů, neplnění rodičovských funkcí a povinností, zřeknutí se dítěte, nevyhovující sociální, ekonomické, psychologické i kulturní podmínky rodinného prostředí, či zbavení rodičovských práv. Náhradní rodinná výchova má podobu ústavní (dětské domovy internátního typu, dětské domovy rodinného typu) a rodinnou (adopce, pěstounská péče a svěření dítěte do výchovy jiné osoby). (Bakošová 2005, s. 47-48)

3 ŠIKANA VE ŠKOLNÍM PROSTŘEDÍ

Ve třetí, poněkud rozsáhlejší kapitole se budeme věnovat šikaně, která se vyskytuje přímo ve školním prostředí. V první podkapitole se dozvíme jakou může mít šikana ve škole podobu a druhá podkapitola popisuje aktéry školní šikany – agresora, oběť a jejich charakteristiky, dále svědky, pedagogy a rodiče.

3.1 Charakteristiky šikany ve školním prostředí

Šikana se může vyskytnout na každé škole. Lze tvrdit, že v současnosti není ani jedna škola, ve které by se šikanování aspoň v jednoduché psychické formě nevyskytlo. (Gajdošová, Herényiová 2006, s. 218)

K šikanování dochází jak cestou do školy, před školou, ve škole, tak cestou ze školy. Místa, kde dochází k šikaně v budově školy jsou nejčastěji šatny, WC, skrytá zákoutí chodeb, kam nedohlédne oko učitele vykonávající dozor, jídelna, školní pozemek. Plně bezpečno není na školních hřištích, školních jídelnách, chodbách a prostorech před školou. V budově dochází k šikanování před začátkem první vyučovací hodiny, o přestávkách a často i při vyučování. (Bendl 2003, s. 51)

Šikana ve škole má mnoho různých forem. Je to bití dítěte, kopání, postrkování, údery nějakým předmětem. Na některých školách agresori berou obětem svačiny, peníze, sladkosti, oběti před třídou opakovaně zahanbují, strkají jim hlavy do umyvadla, do záchodové mísy, shazují oběti ze schodů, zamykají je do šatny nebo na záchod, házejí po nich různě i ostré předměty, dělají, že je chtějí vyhodit z okna, kopají do jejich věcí nebo do nich samých. Dále mohou ničit výsledky jejich práce a to znamená ničení výkresů, sešitů, písemných prací apod. Slovně urážejí oběti, jejich rodiče nebo sourozence což má na ně stejně devastující vliv. Mohou po tabulích a po zdech psát různé neslušné a zesměšňující nápisy na adresu obětí, oběti musejí často vyslyšet urážky, posměšky a nadávky. (Gajdošová, Herényiová 2006, s. 216)

3.2 Aktéři šikany

Slovo aktér lze přeložit jako aktivního účastníka, spoluúčastníka nějakého děje, činnosti. (Kraus 2005, s.35)

V této podkapitole se zabýváme osobnostmi aktérů školní šikany, typologií agresorů a obětí a možných následků šikanování, které mohou nastat jak u oběti, tak i u agresora.

3.2.1 Agresor

Osobnost agresora:

„Pokud jde o fyzickou stránku, není těžké uhodnout, že jde většinou o nadprůměrně tělesně zdatné jedince, silné a obratné, a to zvláště pokud jde o chlapce. Nemusí tomu tak ovšem být vždycky, inteligence spojená s bezohledností a krutostí může vyvážit nedostatek tělesné síly“. (Říčan 1995, s. 31)

Žáci, kteří se chovají agresivně a používají násilí, jsou častěji nejistí, zakomplexovaní, se sníženou sebeúctou, hostilně naladěni, s nízkým sebehodnocením ve vztahu ke školním výsledkům, mají nižší úroveň prosociálních tendencí a horší komunikační dovednosti. Bývají to žáci odmítaní skupinou nebo děti izolované, ale i žáci velmi vlivní, ovšem s nízkou oblíbeností mezi spolužáky, kteří mají často negativní vliv na třídu a morálně ji rozvracejí. Dalším ze zdrojů agresivního chování žáků může být citová deprivace, což je stav, kdy děti nemají uspokojeny potřeby bezpečí, lásky, opory a ochrany. Tyto nedostatky si potom nahrazují tím, že sahají po droze, anebo ubližují jiným lidem slovem či činem, čímž zažívají pocity vnitřního uspokojení. (Gajdošová - Herényiová 2006, s.211- 212)

Novák a Capponi (1996, s.45) při hlubším rozboru nacházejí v osobnosti agresora primitivní narcistické tendence – zamilovanost do sebe, sebeobdiv spojený s nekritičností, pokus o překonání pocitů méněcennosti a sadomasochistické sklony. Ty se mohou rozvinout vlivem citového strádání v dětství nebo chybami ve výchově. Pokud jsou rodiče stresovaní, stresují i své děti a ty si ponesou s sebou do života tzv. „štafetu stresu“. Agresivita proti slabšímu se může stát celkem dobře fungujícím ventilem.

Typické vlastnosti většiny agresorů shrnuje Pöthe (1996, s. 97) takto: tělesná zdatnost, motorická obratnost, sebevědomí a vnitřní nejistota, tolerance a přijímání tělesného násilí jako legitimní nástroj prosazování, snížená schopnost vcítit se do pocitů jiných, vznětlivost, impulsivní citově chladná výchova založená na trestání, agresivita, výrazně se projevující rodič, tolerující a používající tělesné násilí, nižší socioekonomický status rodiny.

Fontana (1997, s. 303) o agresorech tvrdí, že bývají obvykle nadprůměrně velcí a silní a mívají sklon k impulsivitě, dominanci, antisociálnímu jednání a agresivitě. V mnoha

případech pocházejí z domovů, kde se rodiče dopouštějí fyzického nebo citového násilí, čímž své děti učí, že agrese a násilí jsou vhodné prostředky k tomu, aby člověk dosáhl svého.

Pavel a Tatjana Kopřivovi (2008, s. 51) tvrdí, že děti, které jsou v rodině trestány se učí, že ubližování je legální nástroj výchovy a řešení problémů mezi lidmi.

Typologie agresorů:

Webster Doyle (2002, s. 21-22) místo slova agresor používá pojem tyran a tento pojem potom dělí na dva hlavní druhy. Jsou to extrovertní tyrani, kteří jsou otevření, agresivní, aktivní a výřeční, jsou vzpurní a někdy jsou považováni za odpadlíky. Obvykle se projevují tvrdě a cestu životem si razí za pomoci hrubé síly. Uvnitř se však mohou cítit podřízeně a nejistě. Většinou zavrhnou pravidla a mají potřebu bouřit se. Druhým typem jsou introvertní tyrani, ti nestojí o uznání a pokud možno, skrývají se, nikdy se nebouří a podřizují se společnosti. Také ale chtějí být pány situace, volí však jiné prostředky. Lžou, říkají polopravdy či říkají a dělají to, co podle nich druzí chtějí slyšet a vidět, aby se jim zavděčili. Bývají vychytrali.

Čírtková ve své knize Forenzní psychologie (2004, s. 68-74) popisuje obecně pachatele trestné činnosti. Dělí je takto:

1. Socializovaný(normální) typ. Jeho myšlení a city bývají srozumitelné, fungují primární i sekundární potřeby, svědomí je utvořené a reakce na spáchaný trestný čin odpovídají běžným představám (např. lítost, smutek). Spáchaný skutek má spíše epizodický charakter, vybočuje z dosavadní životní cesty. V osobnosti tohoto typu nebývají výraznější známky poruchovosti, kontakt s ním lze zpravidla navázat snadno, lze u něj apelovat na morální hlediska.

2. Neurotický typ. V jeho osobnosti se většinou vyskytují větší či menší neurotické poruchy jako zvýšená úzkostnost, dráždivá slabost, depresivní ladění nebo hysterické reakce. Tyto neurotické prvky mohou vcházet i do kriminálního jednání a promítat se do motivace i způsobu spáchání. Typický neurotický pachatel bývá převážně mladistvého a mladého věku, pocházející ze střední sociální vrstvy. Toto kriminální jednání bývá většinou protestem proti rodině.

3. Psychopatický typ. Předpokládá se u něj značný podíl osobnosti na kriminálním jednání. Osobnost sehrává výraznou roli v motivaci i ve způsobu spáchání trestného činu, situační faktory však ustupují do pozadí. Výraz „psychopatická osobnost“ je diagnostický termín, jde o psychiatrickou diagnózu, používající se pro jedince projevujícími se zvláštními způsoby chování a prožívání. Odborně se psychopatie označuje jako relativně

trvalá porucha osobnosti, to znamená okolnost, že některé vlastnosti osobnosti u psychopata chybí (vyšší city) nebo jsou příliš intenzivní (agresivita, výbušnost). Jednání s psychopaty bývá v běžných životních situacích obtížné. Psychopatie je ve značné míře trvalou odchylkou v osobnosti jedince, ale její úprava není zcela vyloučena.

4. Mentálně nedostačivý typ. Jde o pachatele, jehož osobnost se vyznačuje nízkou inteligencí, jedná se o „primitivní osobnost“. Jeho trestná činnost nebývá promyšlená, bývá jednoduchá a přímočará. Tento typ se většinou dopouští násilné trestné činnosti a při skupinové trestné činnosti bývá vykonavatelem nápadů a iniciativ druhých. Používá omezenou slovní zásobu, jednoduché věty. Při jednání s ním je možnost zvýšené sugestibility.

5. Psychotický typ. Je to pachatel, který v době spáchání trestného činu trpí některou z konkrétních podob nejtěžšího duševního onemocnění, tj. psychózou. Většinou se dopouští násilných trestných činů. Spáchané trestné činy bývají nápadné svou bizarností, nesrozumitelností a dokonce brutalitou. Motivace bývá nečitelná, zvrácená. Předpokládá se, že jeho obecná věrohodnost je mizivá.

Tato typologie dělí pachatele podle běžných psychopatologických skupin. Tyto stejné duševní poruchy se a nemoci se přirozeně mohou vyskytovat i v celé populaci, to znamená i u nekriminálních jedinců.

Následky šikany pro agresora:

Podle Koláře (1997, s. 67) si agresor fixuje antisociální postoje. Účinek na iniciátory šikany je vážný i když poněkud jiný než u oběti, ne tak zjevný. Prohlubuje se deficit v jejich duchovním a mravním vývoji. Tento agresor se stává jakýmsi „charakterovým mrzákem“, u něhož se upevňují antisociální postoje a celková připravenost pro trestnou činnost. Agresor neměl možnost pocítit sílu společnosti ve vynucování obecných pravidel správného chování vůči bližním. Nikdo mu nedal jasně najevo, co nesmí dělat, co je chráněnou sférou druhého člověka.

Říčan (1995, s. 38) dodává, že se agresori z řad dětí stávají již v posledních ročnících základní školy často členy pochybných part a v dospělosti mají mnohem více konfliktů se zákonem než ostatní děti. Je tu riziko jejich kriminalizace v dospělosti.

Budoucnost násilníka může být chmurná, existují zde odhady, podle nichž se z deseti šikanujících chlapců šest stane zločinci, kteří bývají později usvědčeni z agresivních a násilných přepadení. (Train 2001, s. 45)

3.2.2 Oběť

Pojem oběť se v širším slova smyslu vztahuje na oběti trestných činů, oběti přírodních katastrof (povodní, požárů, zemětřesení), na oběti velkých neštěstí (leteckých, lodních) či na oběti teroristických akcí. (Čírtková 2007, s. 11).

V této kapitole je důležité zmínit pojem „viktimologie“, což je relativně nová disciplína, která je rozvíjena jako nauka o obětech. Zkoumá oběti trestných činů, především to, jakým změnám dochází v chování a prožívání. Zajímá se o to, jakou roli hraje oběť v motivaci pachatele a jakým způsobem se „spolupodílí“ na interakci v průběhu trestného činu. (Čírtková 2004, s. 111)

Osobnost oběti:

„Nejdůležitější zjištění zní, že oběti šikany se může stát prakticky kdokoli.“ (Říčan, 1995, s. 34)

Jak popisuje Kolář (1997 s. 56-58), postihnout to, jak vypadá oběť šikanování, je obtížnější než charakterizování agresora. Snad každá skupina si vždy najde nějakou tu oběť a kritéria pro výběr oběti jsou rozmanitá. Přesto existují „typické oběti“, které bývají opakovaně týrané. Nejsou to nijak defektní jedinci, ale pouze ti nejslabší ze slabých. Neumějí skrývat strach a využívat strachu druhých. Jejich viditelná bojácnost a vrozená slabá reaktivita v zátěžových situacích je vystavuje nebezpečí ze strany agresorů. Ve střetech ztrácejí hlavu, panikaří, mají výčitky svědomí a trpí sebekritičností. Avšak žáci co jakoby přitahují násilí, nemusejí být fyzicky slabí, ani nemusejí mít tělesný handicap, ale bývají zpravidla méně zdatní než agresori, například psychicky. Dále existují určité charakteristiky, které zvyšují riziko šikany. Může to být nějaké oslabení, fyzický či psychický handicap, případně odlišnost od skupinové normy. Z tělesných handicapů to může být malá fyzická síla, obezita, tělesná neobratnost, nějaká mimořádnost ve vzhledu, což může vyvolat ponižující přezdívky. Jako psychické znevýhodnění je nutno zmínit opoždění duševního vývoje. Jestliže se mentální postižení projevuje dezorientací v sociálních vztazích, naivitou, těžkopádností, závislostí a zvýšenou sugestibilitou, je tu velké riziko, že takovýto žák bude nazýván různými přezdívkami, dále bude zesměšňován, ponižován a později tvrdě šikanován. Další oslabení oběti může být depresivní stav, vyčerpání po dlouhé nemoci, ale i nízký socioekonomický status rodičů. Děti bývají šikanované i z důvodu odlišnosti od skupiny. Jejich odlišnost může být ve smyslu pozitivním, ale i negativním. Další variantou je rasová odlišnost.

Novák a Capponi (1996, s. 45) předpokládají, že oběť šikany je osoba nějakým způsobem handicapovaná. To je „malý, slabý potomek přistěhovalců, poněkud zadržávající v řeči“. Obdobně mohou být šikanováni lidé, kteří žádný handicap nemají.

Za oběť můžeme označit dítě, které je delší dobu objektem agrese jiných. Je terčem fyzických útoků, posmívání a zesměšňování. Za oběť neoznačujeme dítě, jež se do takového nežádoucího postavení dostalo jen náhodně a dočasně. Obětí šikany bývá zpravidla dítě, které se nenaučilo být dostatečně asertivní na to, aby se dokázalo samo ochránit. (Martin, Waltmanová-Greenwoodová 1997, s. 249)

Typologie obětí:

Typologie dle Čírtkové (2004, s. 114-115), kterou do literatury uvedl viktimolog E. A. Fattah je následující:

1. Zúčastňující se oběti. Zde kriminálními činu předchází interakce mezi pachatelem a obětí, která ovlivňuje motivaci pachatele.

2. Nezúčastňující se oběť. Před činem nedochází k interakci mezi pachatelem a obětí, motivace trestného činu nemá přímou vazbu na oběť.

3. Provokující oběť. U takovéto oběti lze shledávat výrazné osobnostní a behaviorální viktimogenní faktory.

4. Latentní oběť. Obvykle se vyznačuje přítomností všech viktimogenních faktorů. Role oběti není veřejná, újma nebývá formálně známa.

5. Nepravá oběť. Zde je role oběti získána omylem, shodou nešťastných náhod. Oběť se ocitla v nesprávnou chvíli na nesprávném místě. Útok měl původně směřovat jiným směrem.

Zmíněné viktimogenní faktory se dělí na sociální (profese, sociální vrstva, pozice v rodině, jako například pozice nejstaršího či nejmladšího dítěte, styl rodinné výchovy, sociální patologie v rodině), osobnostní (konstalace osobnostních vlastností, která činí jedince náchylným pro roli oběti), behaviorální (rizikové chování, jako je vyhledávání viktimogenních lokalit, provokující jednání). (Čírtková 2004, s. 113)

Martin a Altmanová-Greenwoodová (1997, s. 249) uvádějí dva typy obětí šikany. Prvním typem jsou děti pasivní, úzkostné a nejisté. Nemá na ně nic, co by zjevně provokovalo útoky. Nemá schopnost se bránit agresí. Druhým typem jsou oběti provokující. Dráždí jiné děti a posmívají se jim. Když na něj někdo zaútočí, brání se.

Následky šikany pro oběť:

Train (2001, s.45) mluví o tom, jak šikana poznamená oběť do pozdějšího života. Popisuje, že dospělí, kteří jako děti šikanu zažili, trpí nejrůznějšími vážnými potížemi. Ženy např. nejsou schopné nikomu důvěřovat, mohou mít strach z nových situací a z úspěchu. Muži mívají stejné problémy, mohou být také nekomunikativní a mohou se z nich stát samotáři. Vysoké procento mužů i žen, kteří byli v dětství šikanováni, se pokusilo o sebevraždu nebo se myšlenkami na ni zabývalo.

Koukolník a Drtilová (1996, s. 210) popisují, že oběti šikany jsou poškozeny psychologicky i sociálně. Oběti pravidelné šikany postrádají sebedůvěru, mají nižší sebeúctu, méně blízkých přátel a je porušena jejich schopnost soustředění. V dospělosti jsou oběti šikany náchylnější ke stavům úzkosti, deprese a osamělosti, mohou mít obtíže s heterosexuálními vztahy.

Dítě, které je systematicky zesměšňováno, uráženo, ponižováno, kterému kradou peníze a ničí osobní věci, do kterého kopou, bijí, dítě, se kterým se jeho vrstevníci odmítají bavit, kterého vydírají a pod pohrůzkou ho nutí provádět věci za hranicí důstojnosti člověka, žije neustále v podvědomém strachu z ohrožení a dalšího ubližování. Pocity strachu jsou zpočátku vázány výlučně na události šikanování, postupně však přecházejí do trvalé úzkosti a deprese. Ta se projevuje mnoha způsoby včetně poruch usínání, nočním probouzením, nočními můrami, dále bolestmi hlavy, břicha nebo zvracením. Poslední příznaky se častěji projevují ráno, před odchodem do školy. Dlouhodobá šikana má za následek nízké sebevědomí na hranici hlubokých pochybností o vlastní hodnotě. Deprese a pocity opuštěnosti mohou nejednou vést k tomu, že si dítě sáhne na život. (Pöthe 1996, s.79)

3.2.3 Svědci

Žáci, kteří se přímo neúčastní šikanování, ale jsou svědky krutého bezpráví, ztrácejí iluze o společnosti, která by každému člověku měla zajistit ochranu proti jakékoliv formě násilí. Jsou konfrontováni s faktem, že se s tím nedá nic dělat, že autority nejsou schopny zajistit ochranu a bezpečnost slabým. Mravní i zákonné normy jsou zcela bez zábran porušovány, aniž by to pro agresory znamenalo nějakou komplikaci. Obdobně potom mohou přistupovat k násilí a k porušování zákona ve svém dalším životě. Nedělají nic, jsou zcela pasivní a apatičtí, nebo to později i sami nějak zkusí. Už vědí, jak se to dělá. (Kolář 2001, s.100)

Šikana mezi spolužáky zasahuje i ty, kteří se jí zdánlivě neúčastní (tzv. mlčící většinu). Proto je velmi dobré když celá třída po skončení vyšetřování a potrestání agresorů projde odpovídajícím intervenčním programem. Vedení školy si může objednat tzv. základní intervenční program, který představuje jednu z poměrně účinných metod práce se třídou. Programy jsou zaměřeny na léčbu problematických vztahů mezi žáky a nabízí je většinou střediska výchovné péče, pedagogicko psychologické poradny a centra primární prevence. (Vágnerová 2009, s. 33-34)

3.2.4 Pedagog

Kolář (2001, s. 21) tvrdí, že učitelé kteří jsou se šikanou v bezprostředním kontaktu, o ní vědí velmi málo, a to především proto, že dosavadní pedagogické vzdělání neposkytuje ucelené poznatky o problematice šikanování a o zákonitostech skupinového života. V přípravě pedagogů chybí systematický zážitkový výcvik v práci se skupinovou dynamikou. Pedagogové nejsou teoreticky vybavení pro boj se šikanou. Pedagogové se dozvídají o šikaně pouze ojediněle, většinou když se provalí v nějaké extrémní formě. Dále zde popisuje některé kroky nápravy šikany, jenž jsou zcela chybné, a tedy neúčinné. Jsou to omyly jako vyšetřování agresorů a obětí společně, to, že se berou vážně falešní svědkové, kterým poručil „šéf“ agresorů, při vyšetřování se nebere zřetel na trauma, stud a mlčenlivost oběti, bezprostředně se konfrontuje výpověď týraného žáka s výpověďmi jeho mučitelů atd. Nezřídka oběť odejde ze školy, případně se nechá převést do vedlejší třídy, přičemž se šikana jen prohlubuje a zdokonaluje.

Gajdošová a Herényiová (2006, s. 214) popisují výchovné a vyučovací styly učitelů a způsoby, jakými učitelé projevují svou autoritu. Hovoří o tom, že násilné a agresivní chování mezi žáky může vzniknout i tehdy, když si sám učitel nevšímá šikanování ve třídě a hned v zárodku neřeší agresivní a šikanující chování některých žáků, malé i větší konflikty, nebo dokonce tyto projevy žáků podporuje, když vždy souhlasí s názorem většiny žáků, aby si u nich zvýšil popularitu a oblibu. Pro spuštění násilného chování u žáků je potřeba množství určitých faktorů a podnětů, kterým může být ve škole např. těžká písemka, nespravedlivé hodnocení a klasifikace, vyzdvihování schopností pouze některých žáků, příchod nového žáka apod.

3.2.5 Rodiče

„Dítě se doma neodváží svěřit, že je obětí ve skupině, terčem šikanování, jestliže rodiče budou úmyslně zlehčovat jeho stížnosti. Mělo by jim být varovným znamením, jestliže dítě obtížně usíná, probouzí se v noci, často pláče, nechce už chodit do školy, jeho chování se výrazně zlepší v období prázdnin.“ (Antier 2004, s. 69)

Pöthe (1996, s. 78.) popisuje jaký vliv má rodinné prostředí na agresivitu šikanujícího dítěte. V takovýchto rodinách se více než u jiných setkáváme s přítomností tělesného násilí, ať už ve vztahu k dítěti nebo ve vztahu k manželům navzájem, častěji k matkám. Ve výchově těchto dětí převládají tresty, a to zejména tělesné, které nejednou přecházejí v týrání.

Jak popisují Bourcet a Gavrillonová (2006, s. 37), poté co dítě zažije agresi, nastává povinná fáze, kdy se do věci zapletou rodiče. Většina z nich se bude cítit útokem na své dítě dotčena, tak, jako by sami toto napadení zažili na svém těle a psychice. „Zkřivit dítěti vlasek znamená zaútočit rovněž na jeho ploditele, zranit také je.“ Někteří rodiče však mohou tuto reakci extrémně přehnat, kdy si nakonec přivodí posttraumatické příznaky podobné těm, které se mohou objevit u oběti samotné. Jsou to poruchy spánku, nervozita, podrážděnost. „To vše se děje proto, že si rodiče většinou usilovně přejí, aby si agresor vybral jako terč místo jejich potomka je, že nakonec jeho trauma napodobí“.

4 MOŽNOSTI ŘEŠENÍ A PREVENCE ŠIKANY

V poslední kapitole se budeme zabývat některými prostředky, kterými lze šikanu odhalit. Dále zjistíme, jak můžeme pracovat s agresorem a obětí šikany, jak může působit rodina a výchovná instituce.

4.1 Prostředky vedoucí k odhalení šikany

K objevení šikany slouží řada nástrojů, jejichž škála sahá od metod pozorování, přes rozhovory, až po sociometrické šetření, nebo takzvané schránky důvěry.

1. Pozorování: Odhalit šikanu znamená v první řadě více se dívat kolem sebe, více si všímat dění ve třídě o přestávkách a chování jednotlivých žáků. Učitel se zaměří na pozorování potencionálních agresorů a obětí. Je důležité znát místa, čas, situace a podmínky, za kterých dochází k šikanování. Při pozorování je důležité zaměřit se jak na přímé tak i na nepřímé známky šikanování. Čím více příznaků pozorujeme, tím je větší pravděpodobnost, že máme co dělat se šikanou. (Bendl 2003, s. 87)

Pro pozorování je nejdůležitější pozorná dospělá osoba. Užitečnou pomůckou může být videomagnetofon. Pozorování můžeme zaměřit na rizikové prostory, jako jsou chodby a hřiště. (Parry, Carrington 1994, s. 19)

2. Rozhovor („naslouchání“): Metoda naslouchání je na pomezí pozorování a rozhovoru, je však zařazena pod rozhovor, neboť i mlčení může být rozhovorem svého druhu. Takovýto naslouchající učitel se stává diagnostickým i terapeutickým prostředkem zároveň. Podle výzkumů ale vyplývá, že se žáci se svými problémy nesvěřují, nebo jen minimálně, protože se obávají, že jim učitelé nedokáží pomoci ani poradit s jejich problémem. Tuto roli „profesionální vrby“ na některých školách plní speciální vyčleněný pracovník – školní psycholog, etoped, sociální pedagog. Pokud nám začne dítě něco vyprávět, měli bychom mu se zájmem pozorně naslouchat, ale musíme se vyhnout zasahování do vyprávění a snažíme se okamžitě radit, co by mělo dítě udělat, jak by se mělo zachovat. (Bendl 2003, s. 88)

Učitel může s celou třídou prodiskutovat názory žáků na šikanování, například jejich nápady jak se s ním vypořádat, což je velmi užitečné cvičení, ale pravděpodobně nepřinese spolehlivé informace, které by se týkaly častosti výskytu šikanování a podobně. Tyto informace lze získat až při rozhovorech s jednotlivci. (Parry, Carrington 1994, s. 18)

3. Schránka důvěry: Ty jsou umístěny na řadě základních škol. Děti do nich mohou anonymně vhazovat své vzkazy, mohou se obracet na pedagogické pracovníky s různými dotazy. Zde mohou děti upozornit na šikanování nebo na jinou trestnou činnost ve škole. (Bendl 2003, s. 90)

4. Sociometrické šetření (sociometrie): Sociometrické metody se zaměřují na zjišťování sociálních vztahů ve skupinách. Zkoumají sociabilitu jednotlivce nebo skupin. Je to speciální diagnostická metoda ke zjišťování společenského statusu jednotlivce ve skupině. Mezi základní sociometrické techniky patří sociometrický průzkum, který se zaměřuje na zjišťování názorů členů skupiny na své vlastní postavení ve skupině, dále na postavení ostatních členů podle skupinového mínění a konečně na vlastní vztahy k ostatním členům skupiny. (Bendl 2003 s. 94)

„Podstata sociometrického měření spočívá v tom, že každý člen skupiny byl písemně nebo ústně dotázán, koho by si přál za partnera pro určitý úkol nebo koho by odmítl“. Jde tedy o vybírání, či odmítání jiných, které je založeno na citovém vztahu k vybraným osobám. Sociometrie má tedy za úkol zjišťovat kladné a záporné vztahy uvnitř skupiny. (Plevová 2006, s. 41)

5. Dozor: Dozor je pozorování a sledování někoho nebo něčeho, co je svěřeno do naší péče, ochrany, odpovědnosti. Ve škole bývají dozory prováděné hlavně o přestávkách, před zahájením ranního vyučování, ve školní jídelně, při různých školních akcích(kino, divadlo, beseda). Jde o omezení volného pohybu žáků po škole, zamezení agrese a vulgárnosti, šikany či užívání návykových látek. Dozor učitelům umožňuje okamžitou reakci na chování žáků. (Bendl 2003, s. 99-100)

4.2 Práce s agresorem

Jde o cílené působení zaměřené na odstraňování předpokladů agresivního chování, ležících jednak v jeho osobnosti, jednak ve výchově nebo jeho aktuální situaci. Působení na šikanující dítě zahrnuje ovlivňování postojů a chování rodičů ve vztahu k dítěti včetně odstranění ohrožujících výchovných stylů, případně tělesného a psychického týrání. Působení na dítě zahrnuje nabízení tzv. pozitivních alternativ, tj. aktivity, při nichž může dítě bezpečně uplatnit svoje „silové“ ambice. Mezi ně patří např. návštěvy sportovních kroužků. Při výběru dáme přednost sportům kolektivním, ve kterých hraje roli tělesná síla a průbojnost, jako například fotbal nebo lední hokej. Při těchto sportech se šikanující dítě učí podřizovat se určitým předem daným pravidlům, v jejichž rámci může plně uplatnit svoji

zdatnost i vůdčí schopnosti. Uvedením šikanujícího dítěte do situací, ve kterých prožije úspěch a získá uznání, můžeme uspokojit jeho potřebu vynucovat si respekt násilným napadáním okolí, především ostatních dětí. Další možnost je účast v dramatických kroužcích, kde může agresor uvolnit a projevit svoje emoce uměleckou tvorbou. Dítě je třeba za pokrok a snahu o nápravu chválit a oceňovat. U chlapců je hlavně třeba oceňovat ty stránky chování, které jsou jinak považovány za „slabošské“, či „nechlapské“ jako je smutek vyjádřený jinak než agresivitou (např. pláčem). (Pöthe 1996, s. 94-95)

Podle osobnosti dítěte a jeho chování lze použít následujících přístupů:

- Behaviorální přístup. Učitel může s útočníkem pracovat na stanovení vhodných cílů v oblasti chování a na výběru odpovídajících odměn za jejich splnění.
- Práce s rodinou. Někteří útočníci mohou pocházet z rodin s trestajícím a tvrdým výchovným přístupem, kde šikanování představuje typický model. Zde je důležité zapojit rodinu do společného programu.
- Ukažte útočníkům účinky jejich chování. Jde o to, aby si uvědomili důsledky svého jednání vůči obětem.
- Naučte děti vhodnějšímu chování. Trénink asertivity je důležitý pro šikanované i pro šikanující děti. Musíme útočníkům nabídnout vhodnější způsoby, jak dávat najevo své potřeby. (Parry, Carrington 1994, s. 81)

Další rady, jak pomoci útočníkům viz. příloha č. 1 (Parry, Carrington 1994, s. 82)

4.3 Práce s obětí

Při práci s obětí je důležité zaměřit se na dosažení změn jejího myšlení, chování a zvýšení sebedůvěry a sebevědomí, které by možnost šikanování v budoucnosti vyloučily anebo alespoň snížily na minimum. Za spolupráce rodičů se společně snažíme dítě vést k přijetí a dodržování několika pravidel:

- Svěř se dospělému, kterému důvěřuješ.
- Pokud takového dospělého nemáš, hledej, určitě ho najdeš.
- Řekni si, že si nezasloužíš, aby ti kdokoliv ubližoval.
- Získej na svou stranu kamarády a postavte se proti šikaně.
- Je nebezpečné být osamocen, zdržuj se proto ve skupince nebo v dohledu vrstevníků a dospělých.
- Vyhýbej se místům kde se šikana děje.
- Snaž se násilníka si nevšímat.

- I když je to těžké, snaž se nedat před násilníkem najevo svůj vztek nebo rozčilení.
- Chovej se sebevědomě, nacvičuj sebevědomou chůzi, před zrcadlem procvičuj výkřik „ne“, „nech mě“ nebo smělý pohled do očí násilníka.
- Pokud se ocitneš v nebezpečí, co nejrychleji zmiz, i za cenu toho, že přijdeš o nějakou věc dříve než se rozhodneš pro boj, promluv si s dospělým. (Pöthe 1996, s.87)

Dr. Pearce v knize od Parryho a Carringtonové (1994, s. 86-87) doporučuje čtyři obranné strategie proti šikanování:

1. Naučit dítě překonávat provokace: Je doporučeno, aby bylo dětem pomáháno se na provokace připravit a zvyknout si na ně pomocí metod hraní rolí a také je naučit vhodně reagovat. To znamená, naučit je, aby zůstaly klidní, působily sebejistě a aby měli připravenou odpověď, kterou lze reagovat. Je doporučeno, aby bylo dětem pomáháno při promýšlení možných reakcí.

2. Naučit dítě vhodně jednat v nebezpečí: Neoplácet rány, hlasitě křičet „NE“, rychle se dostat pryč a oznámit to dospělému.

3. Dát dětem příležitost vyjádřit své pocity: Děti by měly být povzbuzovány k tomu, aby mluvily o tom, co se jim stalo nebo aby své pocity alespoň napsali či nakreslily.

4. Naučit děti obranné strategie: Je dobré doporučit dětem, aby zůstávali ve velkých skupinách, pokud možno ve skupinách svých kamarádů, a to zvláště v době zvýšeného rizika (doba oběda, cesta ze školy).

Následující rady pro žáky a studenty viz. příloha č. 2 „Informační leták pro žáky ZŠ a pro studenty SŠ“.

4.4 Práce s rodinou

Povinností rodičů je vlastní dítě chránit a nenechat se znejistit jeho pochybami. Snažte se své dítě přesvědčit, že šikanu je nutné řešit. (Vágnerová 2009, s.21)

Pöthe (1996, s.93) popisuje jak se má rodič zachovat při odhalení šikany jeho dítěte. První co musí rodič udělat je to, že se pokusí zklidnit své dítě a přitom je potřeba aby rodič sám nepropadal panice. Nejdůležitější je dát dítěti najevo podporu a vyjádřit odhodlání celou záležitost vyřešit způsobem, který by ho neohrozil. Rodič musí jednat tak, aby si dítě bylo jisté svým bezpečím. Pokud má rodič pocit že šikana je závažná, nechá dítě doma dokud se případ nevyřeší. V případě jakékoli viditelné nebo i předpokládané újmy rodič vyhledá lékařskou pomoc, čímž je myšlena i návštěva psychologa. Od dítěte se rodič

pokusí zjistit co nejvíce informací ohledně šikany, které ihned sdělí třídnímu učiteli. A pokud se ani po tomto zásahu situace nezlepší, má rodič právo obrátit se na vedení školy a dále ke školnímu inspektorovi. Aby rodič do budoucna předešel dalšímu šikanování svého dítěte, snaží se neustálou chválou posilovat jeho sebevědomí a sebedůvěru.

Podle Elliottové (1995, s. 92-94) můžou rodiče oběti proti šikaně postupovat podle následujících rad. Je důležité si pohovořit s dítětem, zjistit co se vlastně děje. Měl by si zapisovat veškeré události (data, časové údaje, lokality, jména). Musí si promluvit s učitelem dítěte, popřípadě s ředitelem školy. Je dobré vzít s sebou někoho, v němž cítí oporu (například manžela). Pokud rodiče škola nevyslyší, měli by si zajít na školský úřad nebo školní inspekci. Pokud nic nepomůže a šikana nadále probíhá, je nutné přemýšlet nad převedením dítěte do jiné školy. Lze se spojit s okresní školní inspekcí podle místa bydliště a vyžádat si rozhovor s okresním školním inspektorem, kterého můžeme požádat, aby se ve věci angažoval. Je zde i možnost napsat dopis ministrovi školství, vysvětlit mu podstatu své stížnosti a požádat jej aby zakročil s využitím svých statutárních pravomocí. Pokud jsou všechna dosavadní opatření neúčinná je dobré navštívit vhodného právníka. Důležité je nezapomenout dítě upozornit na jedno z nejdůležitějších pravidel, že existují situace, kterým je lépe se vyhnout, jako například otevřená konfrontace s partou násilníků či s jedním ozbrojeným násilníkem. Dětem rodiče mohou také pomoci, naučí li je, jak mají pozitivně smýšlet samy o sobě. Je nutné procvičovat s dítětem jak by měly reagovat na poznámky a provokace těchto nebezpečných osob. Nacvičovat je dobré i některé triky jako sebejistou chůzi.

Martin, Altmannová – Greenwoodová (1997, s. 251) uvádí pět klíčových postupů při odhalení šikany, které mohou rodiče použít k nápravě agresivního chování dítěte.

1. Bud'te pozitivní – je důležité, aby každá negativní poznámka byla vykompenzována pozitivním komentářem.

2. Znovu se zamyslete nad prostředky, jimiž si zajišťujete poslušnost dítěte – při trestání agresivity je vhodné výprask dítěte nahradit jinou formou trestu, např. odebráním jistých výhod nebo přidělením dodatečných domácích povinností.

3. Přimějte své dítě k tomu, aby si cvičilo správné chování – pokud přistihnete dítě, které terorizuje někoho jiného, je nutné ho v tomto počínání zastavit a přimět ho k nacvičení chování přiměřeného dané situaci.

4. Zamyslete se nad svým vlastním chováním – je známo, že děti napodobují chování, které vidí doma.

5. Snažte se na dítě více dozírat – dítě, které se dopouští šikany, je nutné maximálně sledovat.

4.5 Působení výchovné instituce

Škola se řídí několika závaznými dokumenty – školskými zákony, vyhláškami a metodickými pokyny. Hlavním dokumentem, který popisuje proces zavedení prevence na škole, je „minimální preventivní program“, s nímž by měli být všichni učitelé seznámeni a jeho cíle v jednotlivých předmětech či výchovných plánech naplňovat. Jeho součástí je i prevence šikany. Vyskytne-li se ve škole šikana, pedagogům při jejím řešení pomohou doporučení obsažená v Metodickém pokynu ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení (č.j. 24246/2008-6), který vešel v platnost v lednu 2009. Jeho cílem je upozornit na závažnost šikanování a poskytnout pedagogickým pracovníkům základní informace k prevenci a řešení tohoto problému. Na základě dokumentu si každá škola měla vypracovat vlastní školní program proti šikanování a tzv. krizový scénář, tedy plán kroků, podle něhož je třeba v případě odhalené šikany postupovat. (Vágnerová 2009, s. 27.)

Škola nebo jiná výchovná instituce má možnost ovlivňovat rizikové okolnosti následujícími způsoby:

- Jasně zásady zasahování proti nebezpečným jevům včetně šikany, s nimiž jsou seznámeni učitelé, žáci i rodiče a podporují je.
- Spolehlivý přehled a dohled na to, co se mezi žáky děje. Vztah mezi dítětem a učitelem založený na otevřenosti a vzájemném respektování.
- Výchova založená na pozitivním hodnocení a chválení více než na trestání.
- Stanovení několika základních pravidel bezpečného soužití, která jsou známá a závazná pro každého.
- Aktivní vyhledávání a odhalování šikany mezi dětmi.
- Pořádání diskusí se žáky o kulturních, rasových či tělesných odlišnostech a předsudcích.

(Pöthe 1996, s. 94)

Může se stát, že vedení školy opakovaně odmítá přijmout zodpovědnost za řešení šikany existuje možnost obrácení se na českou školní inspekci, na zřizovatele, nebo na policii ČR. (Vágnerová 2009, s. 40)

4.6 Prevence šikany

Říčan (1995, s. 71) píše, že „prevence šikany je na místě jak tam, kde k ní dosud nedochází, respektive kde nebyla upozorována, tak i tam, kde k ní prokazatelně došlo, kde byla uplatněna opatření k bezprostřední nápravě a kde jde nyní o odstranění hlubších příčin a o to, aby se problémy neopakovaly.“

Pöthe (1996, s. 100) shrnuje jak šikaně předcházet. Jde o vytvoření atmosféry otevřenosti a vzájemné solidarity, definování vlastních postojů k podstatě a existenci šikany, stanovení jasných pravidel chování v kolektivu, stanovení postupů zasahování v případech násilí mezi dětmi, vedení pravidelných diskuzí na téma tělesné, etnické či kulturní odlišnosti, vzdělávání v oblasti lidských práv a duchovních tradic, výchovnými metodami založenými na chvále a ocenění místo trestů a sankcí, stanovení dohledu nad chováním dětí a cílené sledování přímých a nepřímých známek šikanování.

V oblasti šikanování se rozlišuje prevence primární a sekundární:

1. Primární: Uplatňuje se v případech, kdy k šikaně dosud nedošlo. Spočívá ve výchově harmonické osobnosti dítěte, v informovanosti dětí, rodičů a veřejnosti o šikaně, preventivních aktivitách ve školách, či v tom co Pavel Říčan označuje jako „výchovu k násilí“. Účinnými prostředky primární prevence jsou přirozené součásti komunity jako např. celoškolní setkání, školní parlament, třídní samosprávy či spolumsprávy. Nejlepší ochranou proti šikanování je budování otevřených, kamarádských a bezpečných vztahů mezi členy školního společenství, školní komunity.

2. Sekundární: se uplatňuje v situacích, kdy k šikaně už došlo a kde musí být použita taková opatření k nápravě, aby se problémy už znovu neobjevily. Řadíme sem včasnou diagnostiku, bezodkladné vyšetření šikany, pedagogická opatření (ochrana oběti před dalším násilím, rozhovor s rodiči obětí, jednání s rodiči agresorů, komunikace s ostatními rodiči, jednání s kolektivem třídy), včetně výchovné práce s agresory (postihy, monitorování, tlumení agresivity, pochvala za zvládnutí impulsivity v provokující situaci, výcvik sociálních situací). V současné době prakticky neexistuje terciální prevence v oblasti šikanování. Do budoucna je však nutné ji začít plánovat a budovat. Tato prevence by umožňovala školám využívat speciální pracoviště, kde by se celodenně pracovalo nejvíce s agresory. Abychom mohli šikaně úspěšně čelit, je k tomu zapotřebí vytváření vhodných podmínek (personálních, architektonických, režimových), respektování určitých zásad (oddělené vyšetřování agresora a oběti) a používání adekvátních metod s ohledem na konkrétní situaci. Jde o to vytvořit a naplnit předpoklady pro účinnou prevenci a efektivní

řešení šikanování. Základním předpokladem úspěšného boje proti šikaně je připuštění si možnosti jejího vzniku a existence na škole, kde působíme, jakož i osvěta pro všechny členy školního společenství. Dalším důležitým předpokladem řešení šikany je odvaha obětí a ochota okolí oznamovat na příslušná místa jednotlivé incidenty. (Bendl 2003, s. 78)

Schéma prevence školních šikan podle Koláře (2001, s. 198) vypadá takto:

- Pedagogická komunita, která posiluje imunitu školních skupin a celých škol proti onemocnění šikanováním.
- Specifický program proti šikanování, jako dílčí součást školní komunity, který dokáže případné onemocnění brzy detekovat a účinně léčit.
- Odborné služby resortu školství, tvořené pedagogickou-psychologickými poradnami, středisky výchovné péče, speciálně-pedagogickými centry, diagnostickými ústavy apod., jejichž úkolem je umět řešit pokročilé šikany a vůbec poskytnout servis v oblasti prevence šikanování.
- Spolupráce škol s odborníky z jiných resortů a nestátními organizacemi zabývajícími se prevencí šikanování. Patří sem například spolupráce s kriminalisty pro mládež, sociálními kurátory, dětskými psychiatry (zejména při brutálních a kriminálních šikanách).
- Pomoc a podpora ministerstva a krajských úřadů školám při vytváření prevence šikanování.
- Kontrola škol ze strany České školní inspekce, ministerstva školství a krajských úřadů, jak jsou připraveny ochránit žáky před šikanováním.
- Monitorování situace a zabezpečování ochrany práv dětí nevládními organizacemi, jako je například Amnesty International v ČR, Občanské sdružení proti šikanování apod.

Viz. příloha č. 3, kde jsou uvedena sdružení proti šikaně, popis jejich činnosti a kontakty.

PRAKTICKÁ ČÁST

Úvod praktické části

Praktická část bakalářské práce se skládá ze dvou kasuistik, které popisují rozličné případy šikany. První z případů je z prostředí základní školy, aktéry jsou psychicky i fyzicky šikanovaná dívka a zprvu její šikanující spolužák, následně další spolužáci. Druhá kasuistika popisuje dětství mladého chlapce, jenž byl šikanován psychicky i fyzicky svým nevlastním otcem, což na konec zapříčinilo to, že se chlapec dostal do dětského domova.

Cílem praktické části je ukázat, jakou může mít šikana podobu ve dvou různých typech výchovného prostředí, a to v intencionálním prostředí výchovy – ve škole a v přirozeném prostředí výchovy – v rodině. Podklady pro sepsání kasuistik byly získány na základě přímého kontaktu s oběťmi popisované šikany s použitím metody rozhovoru. Údaje o účastnících šikany a jejich rodinách jsou zcela fiktivní. Je zachována mlčenlivost dle zákona č. 101/2000 Sb O ochraně osobních údajů.

Případ č. 1

Osobní údaje oběti:	Lenka Nová, 17 let
Údaje o rodičích:	Jana Nová, prodavačka, 40 let Karel Nový, dělník, 43 let
Sourozenci:	Jana Nová, 22 let
Rodinné poměry:	Lenka žije v domácnosti se svojí matkou, otcem a sestrou.

Podklady pro sepsání této kasuistiky byly získány pomocí rozhovoru s Lenkou, její sestrou a matkou. Cílem bylo zjistit informace o tom, v jakém období a jakou formou byla Lenka šikanována, jak to řešila a jakou roli zde sehráli rodiče, pedagog a vedení školy. Informace byly získány z přímého nestandardizovaného rozhovoru s Lenkou, její matkou a sestrou, kdy jsme se chtěli dozvědět co nejvíce o tomto případu. Rozhovor s Lenkou probíhal u ní doma, přímo v jejím pokoji, aby se cítila dobře a v bezpečí. Lenka vyprávěla svůj příběh o šikanování na základní škole, přičemž byly zaznamenávány důležité body. Při rozhovoru bylo zřejmé, že jí nebylo příjemné mluvit o tom, co prožívala na základní škole, avšak byla schopna podat veškeré informace, podle kterých byla sestavena kasuistika.

Lenka má dnes šestnáct let, ve vesnici, kde žije má pouze jednu dobrou kamarádku. Fyzicky je zdravá až na lehčí vadu řeči, psychicky je na tom nyní rozhodně lépe, než v době, kdy navštěvovala základní školu, v té době byla velmi uzavřená. Lenka žije na malé vesnici, v rodinném domě s celou svou rodinou, tj. s matkou, otcem se sestrou a jejím manželem. Matka (40) pracuje jako prodavačka v místním obchodě, otec (43) pracuje jako dělník v nedaleké fabrice a sestra Jana (24), vysoce inteligentní dívka, letos vystudovala vysokou školu, pracuje jako sociální pracovnice a nyní se chystá na mateřskou dovolenou. Vztahy v Lenčině rodině byly odjakživa velmi dobré, rodina drží pevně pohromadě. Lenka tvrdí, že vždy největší oporu nacházela u své matky, ale také u své starší sestry. Matka Lenky tvrdí, že nikdy nezaznamenala u svých dcer žádné výchovné problémy, které by bylo třeba řešit, dodává, že také nebyly nikdy trestány, což potvrzuje Lenka i její sestra. Lenka má několik oblíbených aktivit, které provádí ve svém volném čase, jsou to však záliby víceméně samotářské, jako procházky po lese, četba, sběr bylin. Ze sportů se věnuje pouze jízdě na koni, není moc pohybově nadaná. Lenka je spíše introvertní povahy, základní školu vychodila s trojkami - čtverkami. Střední učiliště však zvládá lépe. Ten špatný prospěch na základní škole sama Lenka přisuzuje rozvinuté psychické šikaně, které byla obětí.

Lenka, stejně jako dalších sedm dětí, nastoupila do první třídy u nich na vesnici, je to malotřídní škola, ve které působí pouze dvě učitelky, přičemž každá z nich vyučuje v jedné

třídě dva ročníky (1. a 3. ročník v jedné třídě, 2. a 4. ročník ve třídě druhé). Na toto období Lenka vzpomíná jako na relativně klidné. V jejím ročníku byly tři děvčata a pět chlapců a se všemi prý měla normální vztah až na některé mírnější boje mezi dívkami a chlapci, což v tomto věku pokládá za běžné. Zvrat však nastal při přechodu z malotřídky na devítiletou školu ve vedlejší vesnici. Děti se mohly rozhodnout ze dvou možností (dvě základní školy ve vedlejších městech). Lenka zvolila školu, kterou dříve navštěvovala její sestra. Tuto školu zvolily další tři děti (dva chlapci, jedna dívka).

Už první dojem z nové školy a z nových spolužáků se Lence nezamlouval, ve třídě bylo třináct nových spolužáků, kteří se znají už od první třídy a všem nově příchozím to dávali ze začátku dostatečně najevo. Neměli zájem se s nimi bavit, nechodili společně na obědy apod. Nicméně ostatní Lenčini spolužáci z vesnice brzo do kolektivu zapadly, zpočátku si i Lenka našla ve třídě nové kamarádky. Sama dodává, že od páté třídy do sedmé třídy se ve škole sice necítila dobře, ale také nenastaly nějaké větší potíže. Holky ze třídy se s ní bavily, když se jich na něco zeptala, samy však žádnou konverzaci s Lenkou nenavazovaly až na spolužačku z malotřídky. Po sedmé třídě, až do ukončení základního vzdělávání popisuje Lenka jako nejhorší období jejího života. Do třídy nastoupil nový chlapec, který se do města přistěhoval, jmenoval se Petr a byl o rok starší než ostatní spolužáci, z důvodu opakování ročníků. Petr byl na první pohled velmi suverénní, nosil značkové oblečení, byl drzý k pedagogům a velice často používal sprostých slov.

Netrvalo to dlouho a vydobyl si postavení vůdčí osobnosti ve třídě, chlapcům byl vzorem „tvrdého a neohroženého kluka“ a děvčatům byl velmi pohledný. Petr si všimnul slabších, nevýrazných žáků ve třídě, které začal používat jako terče svého posměchu, svých urážek a hloupých vtipů. Mimo Lenky se stal obětí ještě jeden chlapec, který byl třídním premiantem. U něj však nebyla šikana tolik rozvinutá jako u Lenky a sám jí dokázal čelit, což agresora brzy omrzelo. Ze začátku na Lenku útočil Petr sám, byly to nejrůznější urážky kvůli jejímu vzhledu, oblečení, účesu, dále měj nářázky kvůli její vadě řeči. Ze začátku ještě za Lenkou stála její kamarádka z vesnice, zastávala se jí, protože byla prudší povahy, Petra se nebála a dokázala se do něj také pustit. Jenomže postupem času kamarádčin zájem o Lenku ustával, měla spoustu jiných přátel a sama se nechtěla stát terčem posměchu, za to, že se s ní baví. Nejhorší bylo, že se k Petrovi začali připojovat ostatní spolužáci, dokonce i některé spolužačky. „Neutrální“ zbytek spolužáků se jí však nikdy nezastal. Lence se neustále vysmívali ať udělala cokoli, nebylo dne, kdy by ji nechali na pokoji, nadávky a ponižování stupňovalo k ničení Lenčina majetku, tím způsobem, že jí o přestávkách Petr s chlapci do školních sešitů malovali sprosté obrázky a nápisy, dále jí kradly svačiny nebo školní pomůcky, o přestávkách ji zavíraly na holčičích záchodech dokonce jí pálili vlasy.

O veškerých těchto projevech šikany Lenka ve škole mlčela, doma se sice svěřila, ale jen o tom, že není mezi spolužáky velmi oblíbená, o šikaně nikoli.

Lenčin třídní učitel o veškerých chlapeckých i dívčích zlomyslnostech věděl, několikrát se stala terčem posměchu i v hodinách před tímto pedagogem. Ten na to buď nereagoval, nebo agresorům vynadal, což bylo z jeho strany vše.

Lenka se moc nezúčastňovala školních či třídních akcí, výletů a zájezdů, věděla, že je neoblíbená jak ve své třídě, tak i ve vedlejší, měla strach i ze starších žáků. Povinně však musela jezdit na plavání v rámci tělesné výchovy. Lenka však jako jediná ze starších žáků neuměla plavat a to byla další agresorova možnost vysmívat se jí. Celkově byla v tělesné výchově slabší. Lenka je velmi štíhlé postavy, ale vždy byla v gymnastických i atletických disciplínách velmi pozadu. Tělocvik Lenka absolvovala se svými spolužačkami a se spolužačkami z vedlejší třídy, bohužel i jim byla Lenka často pro smích a to především díky jejím výkonům v hodině tělesné výchovy a dále díky vzhledu a nemodernímu oblečení, které nosila.

Na konci osmé třídy se Lenka doma svěřila s tím, že je šikanovaná. Rodiče byli v šoku, že si tak dlouhou dobu (tj. od poloviny páté třídy) ničeho nevšimli. Lenka o sobě tvrdí, že se nejraději se vším vypořádává sama, a že rodiče nechtěla zatěžovat, dále se bála odplaty, která by mohla přijít ze strany agresora a jeho přátel.

Lenčina matka se ihned obrátila na třídního učitele, který připustil, že ví, že Lenka není oblíbená, ale že sám svědkem šikany nebyl. Další učitelé potvrdili Lenčinu neoblíbenost v kolektivu i možnost toho, že je šikanována.

Ředitel školy proto zorganizoval mimořádnou třídní schůzku, na které apeloval na rodiče Lenčiných spolužáků, aby si doma se svými dětmi promluvili, zvláště pak Petrova matka. Ta z toho byla zděšená, nemohla uvěřit tomu, že by její syn mohl šikanovat dívku. Jeho matka je samoživitelka, starající se o dvě děti, bývala často dlouho v práci a s dětmi nebyla příliš v kontaktu, věděla o výchovných problémech svého syna, hlavně díky častým poznámkám v žakovské knížce, ale o šikanování ze strany jejího syna neměla tušení.

Ve škole proběhl výslech oběti, agresora a svědků, při kterém byla agresorova vina potvrzena. Ředitel problém řešil hlavně metodou nátlaku. Agresorovi snížil známku z chování, jeho „posluhovačům“ udělil ředitelské důtky a Lenku na její žádost a na žádost rodičů přemístil do vedlejší třídy. Dalším opatřením byly rozsáhlejší dozory před začátkem vyučování a o přestávkách.

Od poloviny osmého ročníku byla v nové třídě. Už neměla závažnější problémy s tím, že by ji někdo urážel či zesměšňoval, přesto se mezi novými spolužáky necítila vítaná. Neustále se bála Petra a jeho odplaty. Ten ovšem od té doby Lenku naprosto ignoroval a do

konce osmé třídy se o žádnou špatnost nepokusil. O prázdninách se se svojí matkou a sestrou odstěhovali pryč z města, takže devátou třídu absolvoval na jiné škole.

Lenka neměla na základní škole dobrý prospěch, a tak se po ukončení základního vzdělávání rozhodla vyučit se dámskou krejčovou. Učiliště navštěvuje v nedalekém městě, kam dojíždí denně autobusem. Před nástupem měla díky předchozím zkušenostem velký strach, jak bude v kolektivu přijata. Hned první den se spřátelila s několika milými dívkami a během několika týdnů s celým kolektivem. Ve třídě bylo dvacet děvčat a do dnes se s nimi nedostala do žádaného konfliktu. Lence se velmi zlepšil prospěch, i když přiznává, že šití ji příliš nebaví, proto by si ráda po skončení na učilišti dodělala maturitu na nástavbovém studiu v oboru podnikatelství.

Je zřejmé, že v tomto případě naprosto selhal třídní učitel i ostatní pedagogové. Lenka byla šikanována velice viditelným způsobem. Někdo z pedagogů si musel všimnout nějakých známek. Sám přiznal Lenčině matce, že ví o tom, že je její dcer neoblíbená. Zarazilo nás jen to, že to nezkonzultoval s ostatními kolegy ani s ředitelem školy. Škola zajisté postrádá ucelenější program prevence šikany. Dále je pravděpodobné, že většina pedagogů této školy nemá dostatečný přehled o šikaně a už vůbec ne o jejím řešení a jeho správném postupu. V tomto případě můžeme vidět postup Kolářových stadií šikany – od mírné psychické formy násilí, přes vytvoření úderného jádra až po dokonalou šikanu.

Případ č. 2

Osobní údaje oběti:	Petr N., 14 let
Údaje o rodičích:	Jaroslava N., prodavačka, 37 let Milan K., nezaměstnaný, 40 let
Sourozenci:	jedináček
Rodinné poměry:	Matka alkoholička, vlastní otec žije mimo domácnost. Petr žije v dětském domově rodinného typu.

Druhá kasuistika popisuje případ šikany v rodině. Otčím šikanoval svého nevlastního syna. Tato šikana měla za následek dobrovolné přemístění chlapce do dětského domova. Podklady pro tuto kasuistiku byly získány pomocí částečně standardizovaného rozhovoru s oběťmi a nestandardizovaného rozhovoru s jeho vychovatelkou z dětského domova. Rozhovor s Petrem probíhal v jeho dětském pokoji, kde mu byly kladeny otázky, na které všechny dokázal odpovědět, i když bylo zřejmé, že mu to není příjemné. Jelikož Petr svůj pokoj sdílí s dalšími dvěma chlapci, nepříjemné bylo to, že neustále někdo chodil do pokoje, ve kterém rozhovor probíhal, což velice narušovalo už tak neklidnou atmosféru.

Petr je čtrnáctiletý sympatický chlapec, usměvavý a na pohled velmi veselý, má výbornou fyzickou kondici. Zajímá se o sport, sám jej aktivně provozuje. Zdravotně je na to dobře, ale od sedmi let je popálen na celé spodní části obličeje a na hrudi, což bylo následkem nehody, kdy polil oheň alkoholem. Petrův psychický stav je horší, byl poznamenán terorem ze strany nevlastního otce, má nedůvěru k lidem a velmi nízké sebevědomí a sebehodnocení.

Když byly Petrovi 2 roky, jeho rodiče se rozvedli z důvodu otcových neustálých nevěr a alkoholismu. Petr byl svěřen do péče matky, protože u ní, v té době byly předpoklady pro řádnou výchovu. Otec platil výživné. Petr si biologického otce vůbec nepamatuje, po rozvodu rodičů se již nikdy osobně nesetkali.

Do svých jedenácti let popisuje Petr své dětství jako spokojené, v péči matky se cítil dobře, možná také pro to, že na něj matka nikdy nekladla přílišné nároky při učení, domácích pracích a podobně. Obrat ale nastal v den, kdy si matka domů přivedla svého nového přítele Milana.

Podle jeho slov vypukla šikana ze strany otčíma ihned po jeho nastěhování do jejich domu, což bylo asi po měsíční známosti. Začínalo to tím, že Milan Petrovi neustále něco přikazoval. Musel jej obsluhovat a dělat pro něj vše co si umanol. Pokud se Petr choval vzdorovitě bylo mu vulgárně nadáváno a vyhrožováno tak, že nebude moci ven s přáteli,

že nedostane najíst, dokonce, že bude zavřen přes noc do sklepa. Tyto výhružky byly postupem času několikrát splněny.

I sama Petrova matka se stávala objektem Milanových nadávek, často docházelo ke slovním střetům, které musel Petr vyslechnout. Asi po půl roce soužití Petra, jeho matky a Milana v jedné domácnosti propadl Milan alkoholismu, ke kterému měl vždy sklony. V tomto období přišel Milan o práci a tím pádem nastalo v domácnosti velké dusno. Milan začal být k Petrovi agresivní. Dokázal ho rozčítit sebemenším podnětem. Petr tvrdí, že jeho matka veškerým útokům vždy jen přihlížela, nikdy se ani nesnažila zasáhnout.

Petr vzpomíná na první ránu. Stalo se to když mu bylo něco kolem dvanácti let, když přišel ze školy asi o hodinu později než obvykle, protože se zdržel s kamarádem. Otčím ho po příchodu několikrát uhodil rukou za doprovodu velmi vulgárních slov. Petr dodává, že on ani jeho matka se nikdy dříve nezajímaly o to, kdy chodil domů, myslí si, že to byla jen záminka, aby si na něm otčím vybil zlost. Matka byla svědkem této scény a ještě mu sama vynadala. Tyto situace se opakovaly častěji a častěji, k bití rukou přibýlo ještě bití páskem, vařečkou, vším co bylo zrovna po ruce. Dále bylo Petrovi neustále udělováno domácí vězení, někdy nedostal ani najíst. Po dvou letech soužití Petra s otčímem se rozhodnul obrátit se na linku důvěry, ze strachu ale neudal žádné údaje o jeho rodině. Ten večer se zdržel u kamaráda, protože měl velký strach vrátit se domů. Tam se ale na konec musel vrátit, otčím nebyl zrovna doma, takže se výprasku vyhnul.

Situace v rodině vygradovala natolik, že asi za týden byl Petr hospitalizován v nemocnici ze sociálních důvodů. Zde ho několikrát navštívily sociální pracovnice, kterým se Petr se vším svěřil a neustále jim opakoval, že se nikdy nechce vrátit domů. Okresní soud vydal usnesení, na základě kterého byl Petr svěřen do péče diagnostického ústavu pro děti.

Petrův otčím je nyní trestně stíhaný pro podezření ze spáchání trestného činu týrání svěřené osoby a jeho matka není schopna péči o dítě zajistit, i když se svým přítelem již nežije (je na útěku). Matka Petra osočuje, že jí zničil život, v budoucnu s ním již nepočítá. Do dnes se s Petrem neviděla, ani jeden z nich o to nestojí.

Dále bylo zahájeno řízení o nařízení ústavní výchovy, Petrovi byl ustanoven opatrovník. Petr nemá žádnou širší rodinu, tudíž byl následně umístěn do dětského domova rodinného typu, kde je nyní velmi spokojen a domů už se vrátit nechce.

(Otázky pokládány při rozhovoru viz. příloha č.4)

Závěr praktické části

První případ popisoval problémy mladé dívky se šikanou, které začaly při přechodu z jedné školy na druhou (v pátém ročníku). Od 5. do 7. ročníku byla spíše ignorována a odstrkována ostatními spolužáky. Zlom nastal v 7. třídě po příchodu nového spolužáka, který se okamžitě stal vůdcem třídy. V tomto období se z psychické šikany vyvinula šikana fyzická. Lenka byla zesměšňována, urážena, byly jí zcizovány osobní věci, nebo páleny vlasy.

V polovině 8. třídy se svěřila rodičům. Započalo vyšetřování, kdy agresor byl usvědčen. Byl potrestán sníženou známkou z chování. Lenka byla přemístěna do vedlejší třídy. Šikana už se neobjevila. Šikana na oběti naštěstí nezanechala žádné vážnější důsledky, při přechodu na střední učiliště se dostala do skvělého kolektivu spolužáků, mezi kterými nenastaly nikdy žádné problémy.

Druhý případ popisoval šikanování mladého chlapce svým otčímem (přítelem matky). Šikana byla zprvu, po nastěhování otčima do jejich domu psychická, brzy však vygradovala ve fyzickou, a to nepřímou i přímou. Otčím byl alkoholik a matka veškerému dění v rodině jen přihlížela, nikdy se chlapce nezastala, ze strachu, že by ji přítel opustil. Po dvou letech, co žil chlapcův otčím s jeho matkou a s ním u nich doma, se Petr rozhodl zatelefonovat na linku důvěry, kde však ze strachu neuvedl žádné informace. Brzo po té byl hospitalizován v nemocnici, kde byl navštěvován sociálními pracovníci. Petrův otčím utekl od matky, jelikož na něj bylo podáno trestní oznámení. Petrova matka nebyla péči o něj zajistit, takže nakonec byla Petrovi nařízená ústavní výchova a byl umístěn do dětského domova, kde žije do dnes a je zde velmi spokojen.

ZÁVĚR

Cílem bakalářské práce bylo objasnit šikanu jako jeden z výchovných problémů vyskytující se ve výchovném prostředí, zejména ve škole. Byla proto rozdělena do čtyř kapitol pojednávajících o tomto problému.

V první kapitole byly popsány základní pojmy, týkající se tématu práce, a to pojem agrese, šikana, násilí, výchova a výchovný problém, který ovšem v přečtené literatuře nebyl přesně definován, proto byl částečně nahrazen, doplněn pojmem „problémové dítě“.

Druhá kapitola se skládá z podkapitoly věnující se obecné charakteristice šikany (tři Kolářovy pohledy na šikanu, motivy, faktory, stadia, druhy a formy šikany) a podkapitoly nazvané „výchovná prostředí“, v níž je stručně zmíněna charakteristika několika typů výchovných prostředí typu intencionálního, ale i přirozeného.

Třetí kapitola pojednává o šikaně ve školním prostředí. Tato část se zabývá šikanou, která probíhá přímo ve škole. Je zde uvedeno kde šikana může probíhat, jakým způsobem – tedy formy školního šikanování. Následně jsou zde uvedeny informace o aktérovi šikany. Dozvíme se jak může vypadat jeho osobnost, jaká existuje typologie pachatelů trestných činů a také to, jaké následky, zapříčiněné šikanováním ostatních dětí mohou agresora postihnout. Obdobné informace jsou zde uvedeny i o oběti, tedy osobnost, typologie a následky šikanování pro oběť. Dále jsou zde zmíněni svědkové, pedagog a rodiče jako ostatní aktéři školní šikany.

Poslední, čtvrtá kapitola popisuje některé prostředky, vedoucí k odhalení šikany, jako je pozorování, rozhovor, sociometrie a dozor. Následující podkapitoly práce pojednávají o tom, jak je možné pracovat s agresorem pro nápravu jeho agresivního chování, s obětí, kde je uvedeno pár pravidel, které by dítě mělo dodržovat a následně práce s rodinou a působení výchovné instituce (školy), její přístupy a postupy k šikanování. Na konci je zmíněna prevence této problematiky.

V praktické části jsou uvedeny dva skutečné případy šikany. První z nich se odehrával na základní škole, přičemž obětí byla mladá dívka a prvotním agresorem její spolužák. Druhý se odehrával v rodině, kde byl šikanován mladý chlapec svým otčímem.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

ANTIER, Edwig. *Agresivita dětí*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004. 101 s. ISBN 8071788082.

BAKOŠOVÁ, Zlatica. *Sociálna pedagogika*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2005. 168 s. ISBN 8010004855.

BENDL, Stanislav. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Vyd. 1. Praha: ISV nakladatelství, 2003. 197 s. ISBN 8086642089.

BOURCET, Stéphane; GAVRILLONOVÁ, Isabelle. *Šikana ve škole, na ulici, doma: jak bránit své dítě: praktický průvodce pro rodiče, pedagogy a vychovatele*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2006. 71 s. ISBN 8000015528.

ČAPEK, Robert. *Odměny a tresty ve školní praxi*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2008. 160 s. ISBN 9788024717180.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forenzní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. 431 s. ISBN 8086473864.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů: příručka pro pomáhající profese*. Vyd. 1. Praha : Grada publishing, 2007. 191 s. ISBN 9788024720142.

EDELSBERGER, Ludvík. *Defektologický slovník*. 3. upr. vyd. Jinočany: H & H, 2000. 418 s. ISBN 80-86022-76-5.

ELLIOTTOVÁ, Michele. *Jak ochránit své dítě*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. 173 s. ISBN 8071780340.

FONTANA, David. *Psychologie ve školní praxi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. 383 s. ISBN 8071780634.

GAJDOŠOVÁ, Eva; HERÉNYIOVÁ, Gabriela. *Rozvíjení emoční inteligence žáků: prevence šikanování, intolerance a násilí mezi dospívajícími*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 324 s. ISBN 8073671158.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Manuálek o násilí*. 1. vyd. Brno: Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů v Brně, 2004. 83 s. ISBN 807013397X

KLAPILOVÁ, Světlá. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1996. 63 s. ISBN 8070676698.

KOLÁŘ, Michal. *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 255 s. ISBN 807178513X.

KOLÁŘ, Michal. *Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. 127 s. ISBN 8071781231.

KOUKOLÍK, František; DRTILOVÁ, Jana. *Vzpoura deprivantů: nestvůry, nástroje, obrana*. nové, přeprac. vyd. Praha : Galén, 2006. 327 s. ISBN 80-7262-410-5.

KRAUS, Jiří. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. 879 s. ISBN 9788020013514.

KYRIACOU, Chris. *Řešení výchovných problémů ve škole*. Vyd. 1. Praha Portál, 2005. 151 s. ISBN 8071789453.

MARTIN, Michael; WALTMANOVÁ-GREENWOODOVÁ, Cynthie. *Jak řešit problémy dětí se školou: lexikon pro rodiče*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. 322 s. ISBN 8071781258.

NOVÁK, Tomáš; CAPPONI, Věra. *Sám proti agresi*. 1. vyd. Praha: Grada, 1996. 123 s. ISBN 8071692530.

PARRY, Jean; CARRINGTON, Gillian. *Čelíme šikanování: sborník metod*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 1994. 114 s. ISBN neuvedeno

PEARCE, J. Fighting, Leasing and Bullying. In PARRY, Jean; CARRINGTON, Gillian. *Čelíme šikanování: sborník metod*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 1994. 114 s. ISBN neuvedeno

PLEVOVÁ, Irena. *Kapitoly z obecné psychologie II: dotisk* 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. s. 76. ISBN 8024409631

POKORNÝ, Vratislav; TELCOVÁ, Jana; TOMKO, Anton. *Prevence sociálně patologických jevů: manuál praxe*. Vyd. 3., rozšř. Brno: Ústav psychologického poradenství a diagnostiky, 2003. 186 s. ISBN 8086568040.

PÖTHE, Petr. *Dítě v ohrožení*. 1. vyd. Praha: G plus G, 1996. 143 s. ISBN 8090189652.

PRŮCHA, Jan; WALTEROVÁ, Eliška; MAREŠ, Jiřř. *Pedagogický slovník*. 4., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008. 322 s. ISBN 8071787728.

PRŮCHA, Jan. *Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru*. 3., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2009. 271 s. ISBN 9788073675677.

PŘADKA, Milan. *Vybrané problémy vztahu výchovy a prostředí*. 1. vyd. Brno : Univerzita J.E. Purkyně, 1983. 173 s. ISBN: neuvedeno

ŘÍČAN, Pavel. *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí* . 1. vyd. Praha : Portál, 1995. 95 s. ISBN 8071780499.

TAXOVÁ, Jiřřina. *Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání*. 1. vyd. Praha : Státnř pedagogické nakladatelství, 1987. 273 s. ISBN: neuvedeno

TRAIN, Alan. *Nejčastější poruchy chování dětí: jak je rozpoznat a kdy se obrátit na odbornřka*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001. 198 s. ISBN 8071785032.

VÁGNEROVÁ, Kateřřina. *Minimalizace šikany: praktické rady pro rodiče*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009. 147 s. ISBN 9788073676117.

WEBSTER-DOYLE, Terence. *Proč mě pořád někdo šikanuje: rady, jak zvládat malé tyrany*. Praha: Pragma, 2002. 144 s. ISBN 8072058045.

WROCZYŃSKI, Ryszard. *Sociálnř pedagogika*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatel'stvo, 1968. 309 s. ISBN neuvedeno

Časopisecké články:

KOLÁŘ, Michal. Šikana, nebo jen škádlení?. *Psychologie dnes*. 2010, 16., 2., s. 57-58. Dostupný také z WWW: <www.psychologiednes.eu>. ISSN 1212-9607.

KOPŘIVA, Pavel; KOPŘIVOVÁ, Tatjana. Fyzické tresty narušují sebeúctu dětí. *Psychologie dnes*. 2008 ,14., 10., s. 51. Dostupný také z WWW: <www.psychologiednes.eu>. ISSN 1212-9607.

Internetové zdroje (přílohy):

Http://www.Sikana.org [online].IMPAX, spol. s.r.o., 2004 [cit. 2010-04-13]. Společenství proti šikaně. Dostupné z WWW: <<http://www.sikana.org>>.

Http://www.minimalizacesikany.cz : Informační portál o šikaně ve školách [online]. Copyright, 2008 [cit. 2010-04-5]. O projektu MiŠ. Dostupné z WWW: <<http://www.minimalizacesikany.cz>>.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 - Jak pomoci útočníkům

Příloha č. žáky - Informační leták pro žáky ZŠ a studenty SŠ

Příloha č. 3 - Sdružení proti šikaně

Příloha č. 4 - Otázky pokládávané oběti domácího

Příloha č. 1

JAK POMOCI ÚTOČNÍKŮM

- Stanovte jasné hranice
- Definujte je písemně
- Vysvětlete tresty, které budou následovat
- Pracujte na sebevědomí, které podporuje veškeré dobré chování
- Neuznávejte výmluvy
- Zajistěte, aby se útočník osobně omluvil
- Odměňujte dobré chování
- Stanovte cíle (vždy na jeden den nebo na jednu hodinu)
- Mějte pro útočníky vyhrazené místo na uklidnění
- Nacvičujte zvládání stresu – hluboké dýchání, zavřené oči
- Přehrávejte situace pomocí hraní rolí
- Pomocí hraní rolí nacvičujte, jak se vyhnout vtažení do šikanování
- Doporučujte dětem, aby situaci řešily odchodem
- NIKDY neumožněte posilování šikanujícího chování
- Nepřehlížejte šikanování (Parry, Carrington 1994, s. 82)

Příloha č. 2

INFORMAČNÍ LETÁK PRO ŽÁKY ZŠ A STUDENTY SŠ

Nikdo nemá právo druhému ubližovat!

Spolužáci se k tobě chovají nepřátelsky, ubližují ti a ty nevíš jak dál?

Víš o někom, kdo je šikanován, a je ti ho líto?

**PŘEKONEJ STRACH A ZAJDI ZA UČITELEM, KTERÉMU DŮVĚŘUJEŠ
(ŠKOLNÍM METODIKEM PREVENCE, ŠKOLNÍM PSYCHOLOGEM,
VÝCHOVNÝM PORADCEM)**

Co je to šikanování?

Za šikanování se považuje to, když jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně ubližuje druhým. Znamená to, že ti někdo, komu se nemůžeš bránit, dělá , co ti je nepříjemné, co tě ponižuje, nebo to prostě bolí. Strká do tebe, nadává ti, schovává ti věci. Ale může ti znepříjemňovat život i jinak. Pomlouvá tě, intrikuje proti tobě, navádí spolužáky, aby s tebou nemluvili a nevšímali si tě. Postupně se otravování života stupňuje a zdokonaluje. Nastupuje fyzické násilí (bití, krádeže a poškozování věcí). Šikanování je vážná věc a v řadě případů bývá trestným činem.

Proč bývá člověk šikanován?

Není to proto, že by byl špatný, nebo pro to, že by si to nějak zasloužil. Chyba není v něm, ale ve špatných vztazích mezi některými spolužáky. Převládá v nich bezohlednost a násilí.

Jak se můžeš bránit?

Když se ptali jednoho zoufalého žáka, proč o svém trápení neřekl rodičům, odpověděl: „Já nevím, když přijdu domů, tak se na to snažím nemyslet. A doufám, že už to bude lepší.“ Myslet si, že to bude lepší, je omyl. Nikomu nic neříct, je strkání hlavy do písku, které situaci jenom zhoršuje. Nevzdávej to a udělej následující:

-Obrat' se na učitele, kterému důvěřuješ. Může ti skutečně pomoci, bude ti věřit a neprozradí tě.

-Svěř se svým rodičům.

-V případě, že nenajdeš odvahu říct to ani svým rodičům, zavolej na linku bezpečí, telefon 800 155 555 nebo 116 111. Bezplatně můžeš telefonovat

z celé republiky. Tito lidé ti budou věřit, protože nejsi sám, komu se něco podobného děje.

SDRUŽENÍ PROTI ŠIKANĚ

Společenství proti šikaně

Je dobrovolným humanitárním sdružením. Pracují v něm odborníci se zaměřením na problematiku šikanování, dále rodiče, kteří mají prožitou a zvládnutou osobní zkušenost s takto postiženými dětmi. Vítáni jsou seriózní zájemci se sociálním cítěním, ochotní se dále vzdělávat. Sdružení se zaměřuje na pomoc obětem šikanování a na prevenci tohoto závažného celospolečenského problému. Pozornost je věnována celému spektru šikanování, zejména však šikanování dětí a mládeže. Šikana ve školním výchovném prostředí není brána izolovaně, ale v úzké provázanosti na další formy násilí.

- Činnosti sdružení:

- Mapování výskytu šikany ve školách a osvěta veřejnosti o následcích šikany a nutnosti řešení
- monitorování a dokumentování porušování lidských práv v souvislosti se šikanováním,
- iniciace legislativy, která brání porušování lidských práv obětí šikanování,
- poskytování morální a odborné pomoci obětem šikanování, jejich rodičům a příbuzným,
- realizace preventivních a léčebných programů proti šikanování u dětí a mládeže,
- vzdělávání dospělých-odborníků, rodičů a dalších zájemců v oblasti prevence šikanování,
- spolupráce s národním a mezinárodními institucemi v oblasti ochrany osob před šikanou,
- iniciace, podpora a účast na vytváření systémové-primární, sekundární a terciální prevence šikanování dětí a mládeže.

- Kontakt

Dr. Michal Kolář, předseda

Pedagogicko-psychologická poradna SŠt

Zelený oruh 1294/50

147 08 Praha 4

e-mail michalkolar@volny.cz

www.sikana.org

2. Projekt minimalizace šikany

Cílem projektu je ukázat cestu, jak účinně snížit výskyt šikany na škole a nabídnout program k širokému použití na základních a středních školách celé ČR. Projekt Minimalizace šikany iniciovala, financuje a zajišťuje Nadace O2, která se věnuje zlepšování komunikačních problémů dětí a mládeže. Koordinátorem projektu je občanské sdružení AISIS, specializované na obecně prospěšné a vzdělávací programy. Odborným garantem je dr. Michal Kolář, etoped a psychoterapeut, přední český odborník problematiky šikany.

- Kontakty

AISIS o. s.

Jana Udatná – manažerka projektu

Gorkého 499, 272 01 Kladno

Tel/fax +420 312 245 818

e-mail: aisis@aisis.cz, jana.udatna@aisis.cz

www.aisis.cz

Nadace O2

Ivana Šatrová – manažerka Nadace O2

Za Brumlovkou 266/2

140 22 Praha 4-Michle

Tel: +420 271 481 173

e-mail: info@nadaceo2.cz

www.nadaceo2.cz

Příloha č. 4

OTÁZKY POKLÁDANÉ OBĚTI DOMÁCIHO ŠIKANOVÁNÍ (případ č. 2)

1. Kdy a za jaké příležitosti nastaly problémy v Tvé rodině?
2. Kdo byla ta osoba, která Ti ubližovala?
3. Jakým způsobem Ti bylo ubližováno?
4. Jaké byly nejčastější důvody toho, aby Ti bylo ublíženo?
5. Jak by jsi popsal období před tím, než Ti bylo tou konkrétní osobou-
osobami ubližováno?
6. Jak dlouhou dobu násilí trvalo?
7. Jak jsi se snažil tyto násilné situace řešit?
8. Byl Ti někdo oporou, například matka či jiný člen rodiny?
9. Jaká situace zapříčinila Tvé umístění v DD?